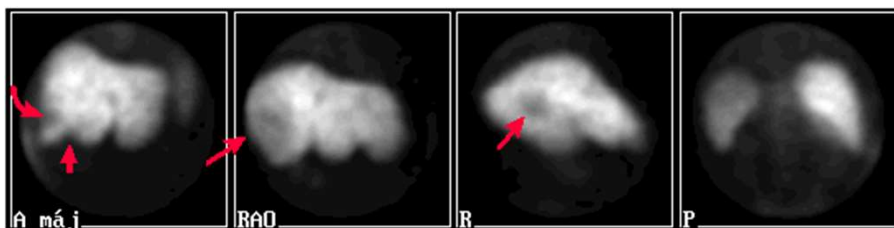
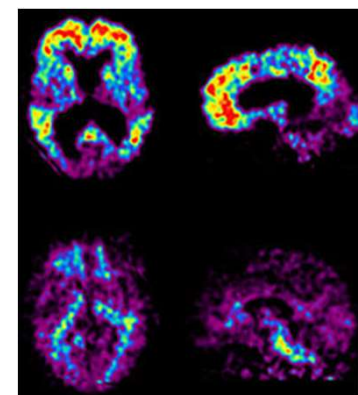

Ionizáló sugárzások diagnosztikai és terápiás alkalmazásai

Smeller
László

Semmelweis Egyetem
Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

1. Az izotópdiagnostika fizikai alapjai

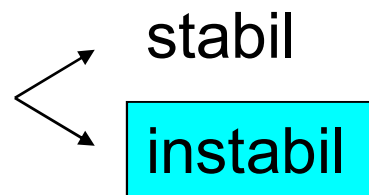
- **Bevezetés**
- **Az izotóp kiválasztásának szempontjai**
- **Izotópdiagnostikai vizsgálati technikák**

Bevezetés

Izotóp : zonos **Z** különböző **N** különböző **A**
rendszer szám   neutrons szám   tömeg szám

Egy elem különböző izotópjai

A kémiai tulajdonságokat az elektronburok határozza meg.

Z = elektronok száma

=> a stabil és instabil izotópok kémiai és biológiai viselkedése (anyagcsere!) megegyezik.

De a **radioaktív** izotóp sugároz és **detektálható!**

radioaktív

bomlik,
bomláskor sugároz

Izotóp $\Rightarrow$ radioaktív izotóp

Izotópdiagnosztika: olyan módszer, amely során a radioaktív **izotópok** által kibocsátott **sugárzás mennyiségének**, térbeli és időbeli **eloszlásának** detektálásával nyerünk **diagnosztikai információt**.

Milyen információt kaphatunk?

A vizsgált szerv mérete,
működőképessége, a funkció
sebessége (pl. pajzsmirigy
jódfelhasználása)

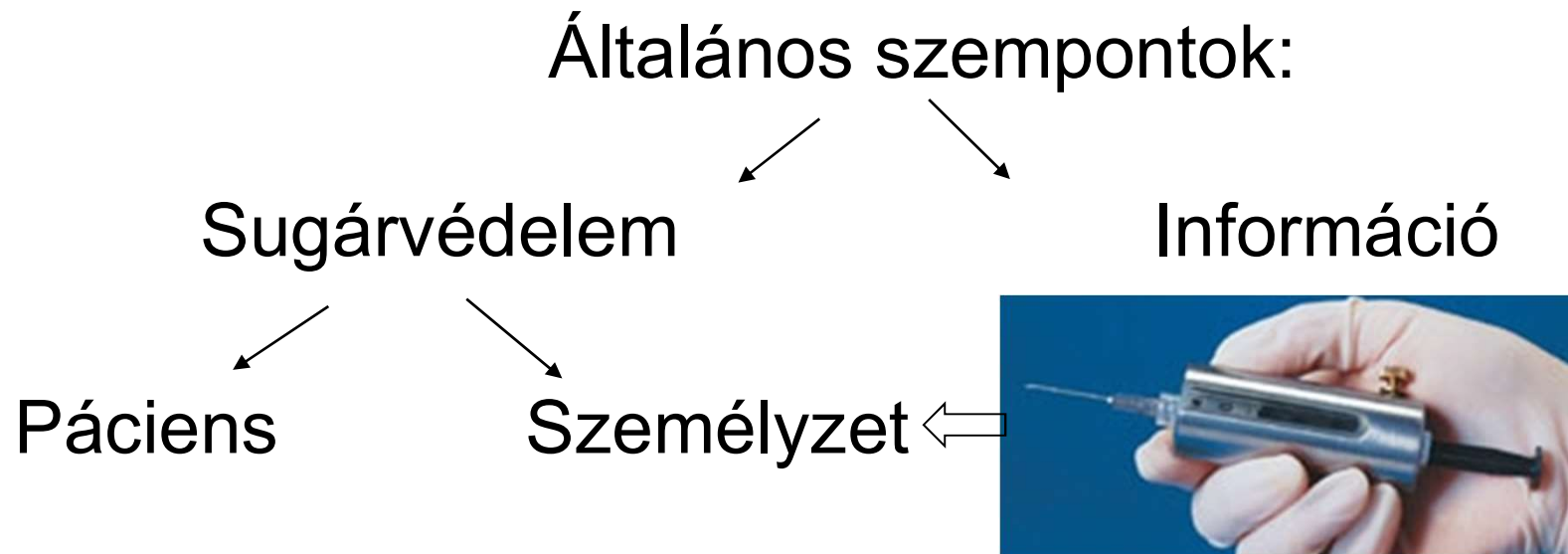

Hevesy György
1885-1966
1943 Nobel díj

Többletinformáció: Funkció! Morfológiai információ mellett a működés sebességét is megmérhetjük: hipofunkció - hiperfunkció

megj: ne keverjük össze a kontrasztanyaggal!!!

Alapvető sugárvédelmi szabály: Az izotóp akkor a legveszélyesebb, ha inkorporálódik.
Most mégis ezt tesszük! Miért?

Cost-benefit elv:
Megéri-e a sugárkárosodás kockázata az így kapható információt?
(v.ö.: Minden tevékenység veszélyes!)

Az izotóp kiválasztásának szempontjai

1. Melyik **elem** izotópját használjuk?
2. Mekkora **aktivitást** használjunk?
3. Milyen hosszú legyen az izotóp **felezési ideje**?
4. Milyen **sugárzást** emittáljon az izotóp?
5. Mekkora legyen a sugárzás **energiája**?

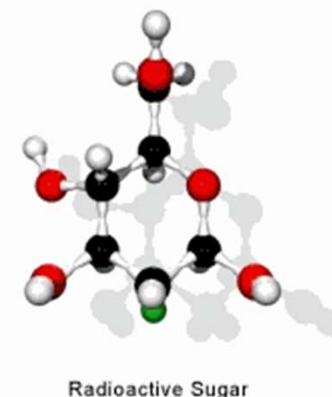
1. Melyik elem izotópját használjuk?

Amelyik felhalmozódik a vizsgálandó szervben (kritikus szerv)

Tipikus pl. ^{123}I pajzsmirigyvizsgálathoz
 ^{59}Fe vörösvértest felépülés

De! Nincs minden szervhez ilyen izotóp
=> hordozómolekulára kell ültetni

előny: (majdnem) szabadon választható az izotóp,
az izotóp tulajdonságai **optimalizálhatóak** a sugárvédelem és a mérés szempontjából

Megj: nagyon **kis mennyiség!** pmol =>
ilyen kis mennyiségben nem mérgező!

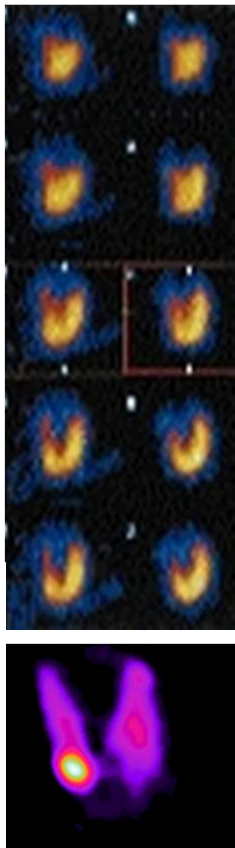
2. Mekkora aktivitást használjunk?

sugárvédelem:
kicsit

detektálás:
nagyot

„arany középút”
MBq...100 MBq

függ a mérés idejétől is!
gyors méréshez nagy Δ
kell! pl. szív

Detektált γ fotonok
száma Poisson
eloszlást követ:

$$\text{szórás} \approx \sqrt{\text{átlag}}$$

Pl:

$$N_{\text{imp}} = 100$$

$$\Rightarrow \text{szórás} = 10 \text{ (10\%)}$$

$$N'_{\text{imp}} = 10000$$

$$\Rightarrow \text{szórás} = 100 \text{ (1\%)}$$

3. Felezési idő

$$\Lambda = \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \qquad \frac{\Delta N}{\Delta t} = -\lambda N$$

$$\Lambda = \lambda N = \frac{\ln 2}{T} N$$

A bevitt radioaktív atomok száma: $N = \frac{\Lambda T}{\ln 2}$

Mivel (majdnem) az összes radioaktív atom a testben bomlik el: $N \sim$ sugárterhelés

Ugyanakkora Λ mellett a sugárterhelés kisebb felezési idejű izotóp választásával csökkenthető!

$\Rightarrow T$ legyen minél rövidebb

De!

- T nem lehet rövidebb, mint a vizsgálandó folyamat karakterisztikus ideje.

Pl. vvt élettartam $\approx$ hónap

~~^{99m}Tc~~ $T = 6\text{h}$ (túl rövid!)

^{51}Cr $T = 28\text{ nap}$ OK

~~^{60}Co~~ $T = 5\text{ év}$ (túl hosszú!)

- Szállítás problémája:

$10 T$ alatt $A \rightarrow A/1000$

Pl.: ha $T = 2$ perc 20 perc múlva $1\text{MBq} \rightarrow 1\text{kBq}$

$\Rightarrow$ a nagyon rövid felezési idejű izotópokat helyben kell előállítani! (ciklotron, Tc-generátor)

pl. ^{18}F 110 perc ^{15}O 2 perc   (PET)

4. Milyen sugárzást emittáljon az izotóp?

$\alpha, -$
 β^+, β } *hatótáv* { $< \text{mm}$
szövetben { mm-cm } nem lép ki a testből

információt nem ad,
csak károsít

γ : csak részben nyelődik el, detektálható

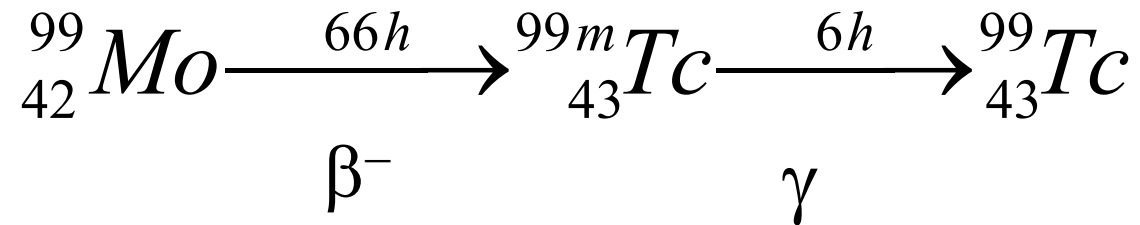
Az optimális izotóp csak γ sugárzást emittál!

kivétel PET, ahol β^+ izotópot használunk. (ld. később)

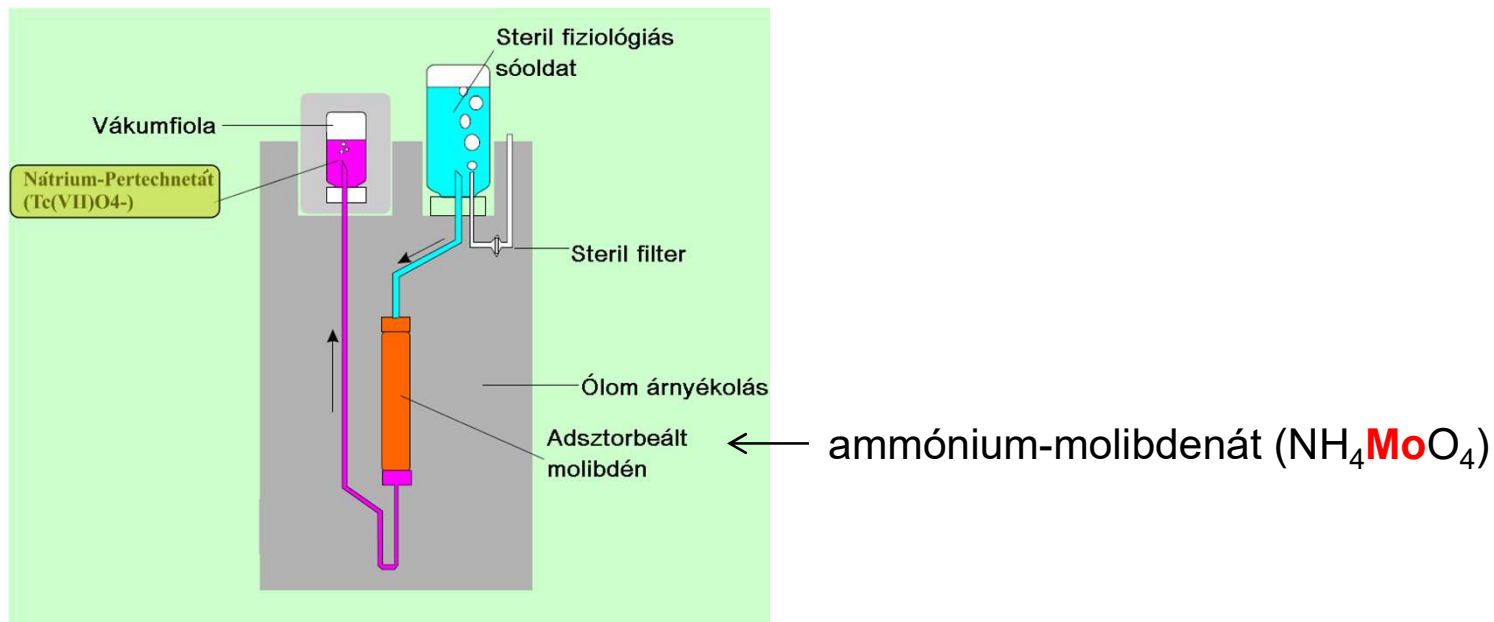
A tisztán γ -sugárzó izotóp:

- ritka
- izomer magátalakulás pl. $^{99\text{m}}\text{Tc}$

Tc generátor

Időben szétválik a β^- és a γ kibocsátás.
Elkülöníthető a ${}^{99m}\text{Tc}$ ami tisztán γ -sugárzó.

5. Mekkora energiájú legyen a γ -foton?

nagy energia:

kevéssé nyelődik el a szövetekben (alacsony
sugárkárosodás)

de nehéz detektálni

kis energia:

nagyrészt elnyelődik a szövetekben => károsít

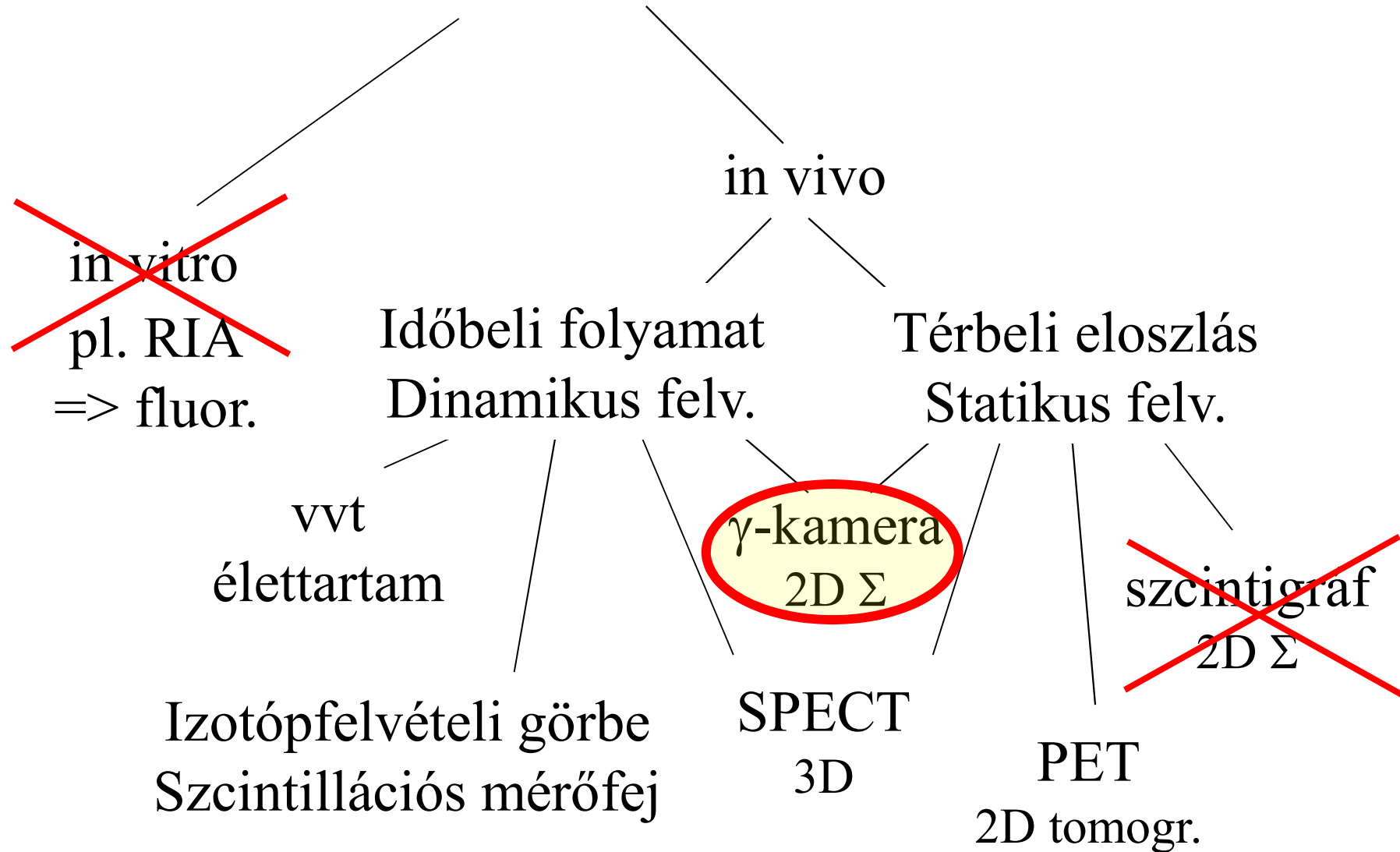
arany középút: néhány 100 keV optimális

^{99m}Tc : 140 keV OK

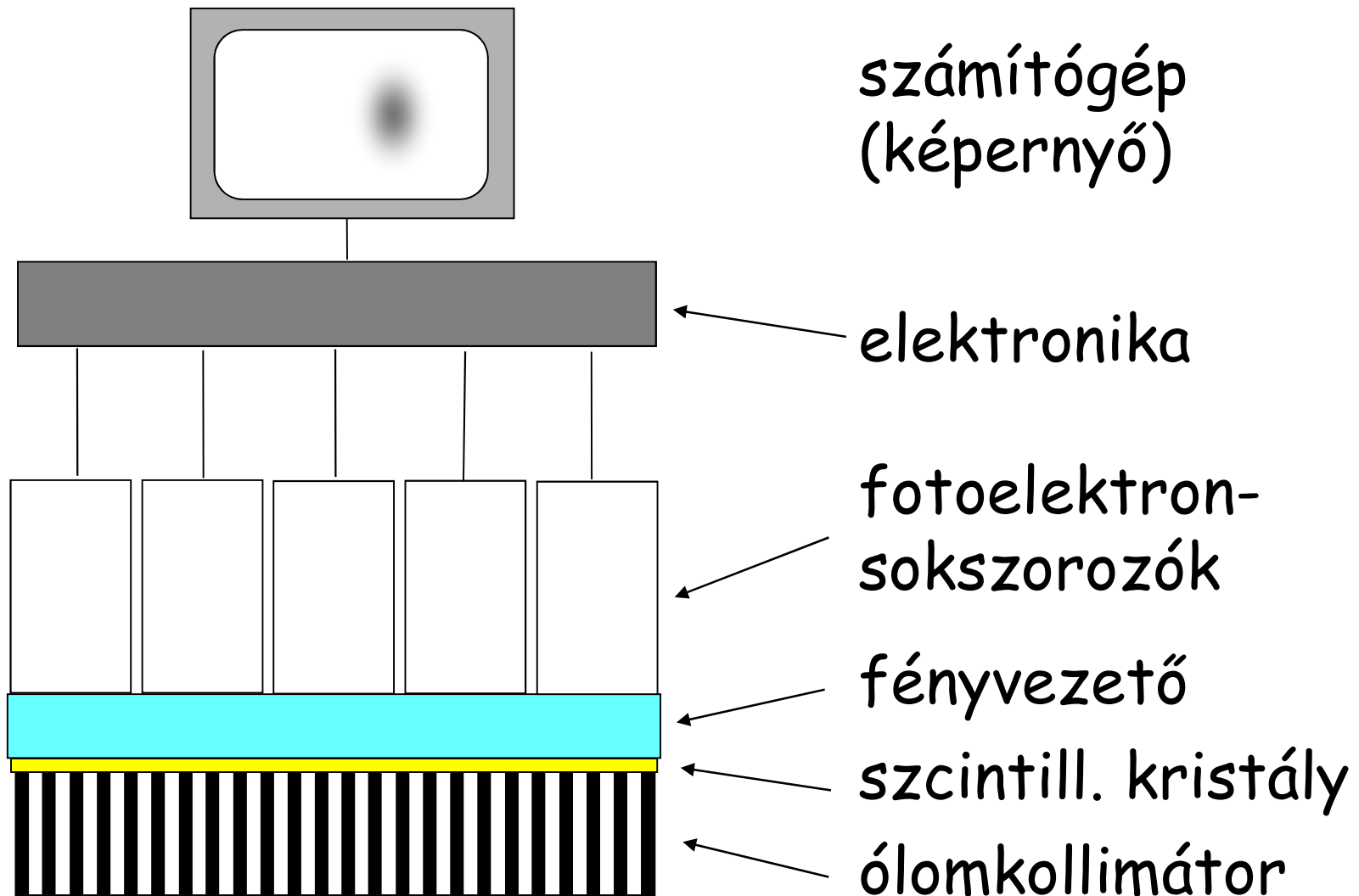
Optimális izotóp: ^{99m}Tc

nagyon sok vizsgálathoz használják
megfelelő hordozómolekulához kötve

Izotópdiagnostikai eljárások

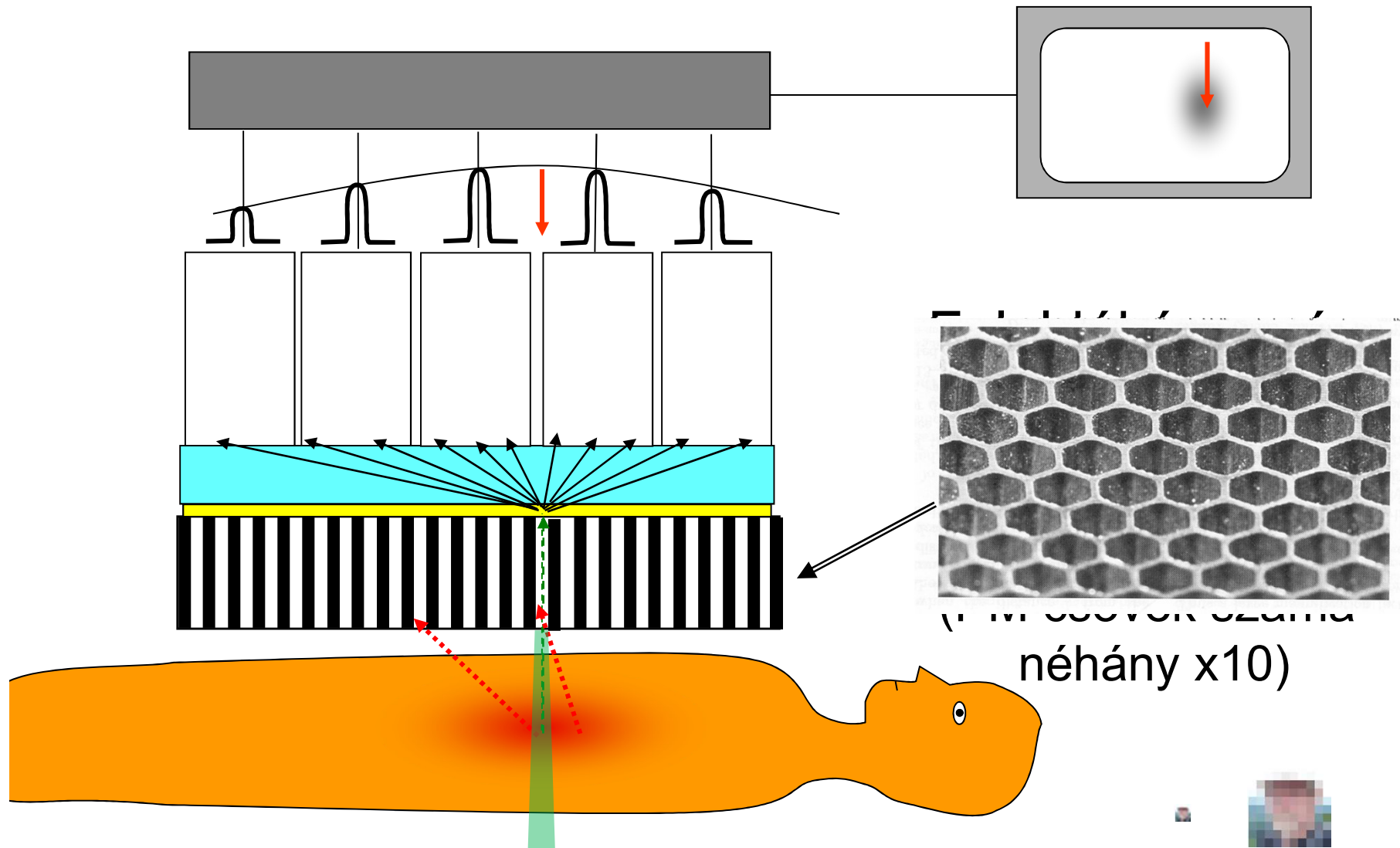

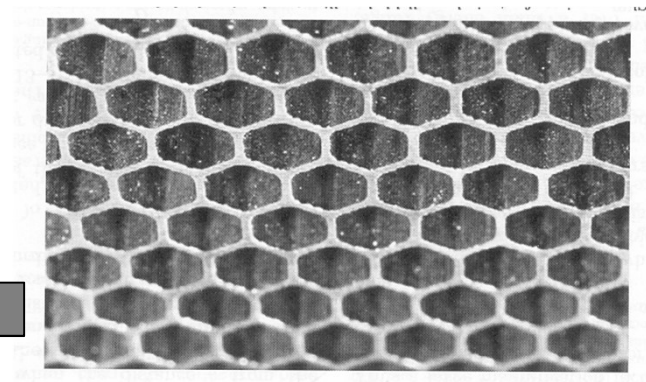
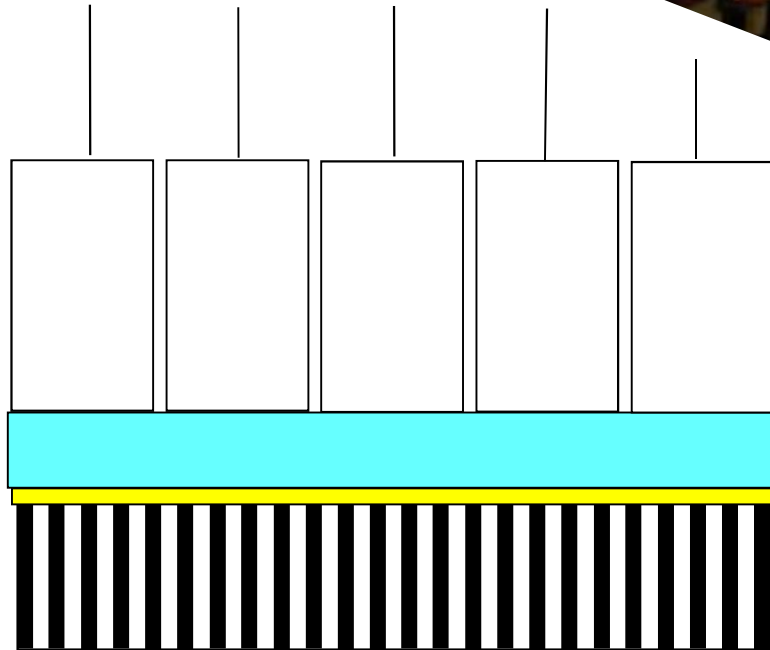
In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

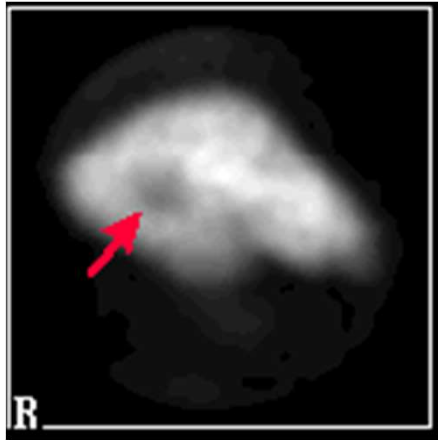

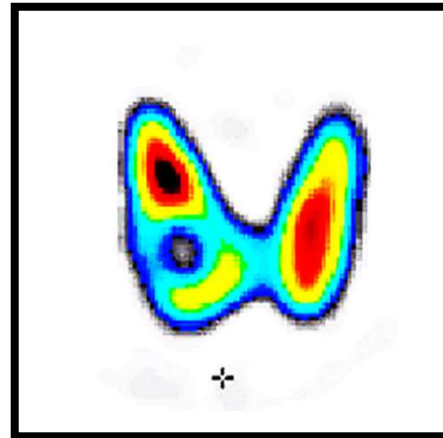

Néhány példa:

Máj metasztázis

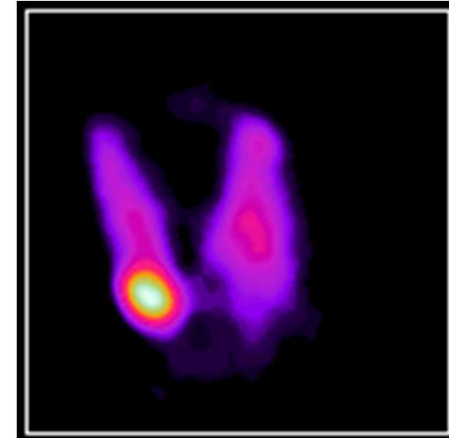
^{99m}Tc fitát

pajzsmirigy

hideggöb

^{99m}Tc pertechnetát

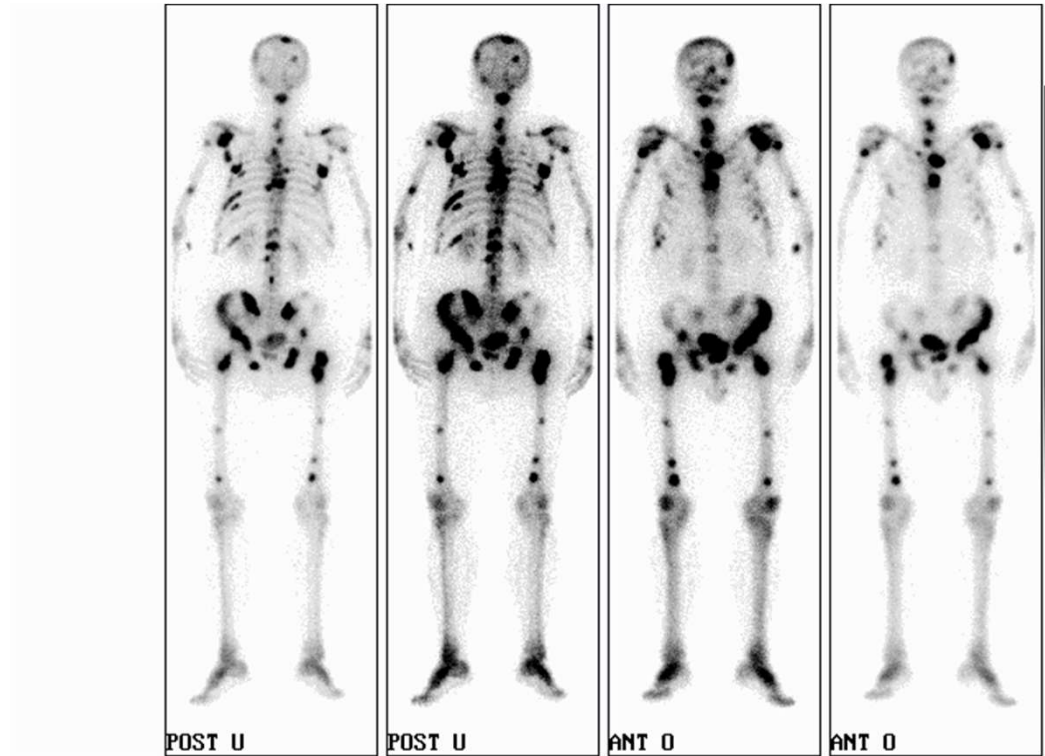
meleggöb

Csontszcintigráfia

^{99m}Tc -MDP (^{99m}Tc -methyl diphosphonate): 600 MBq

normális

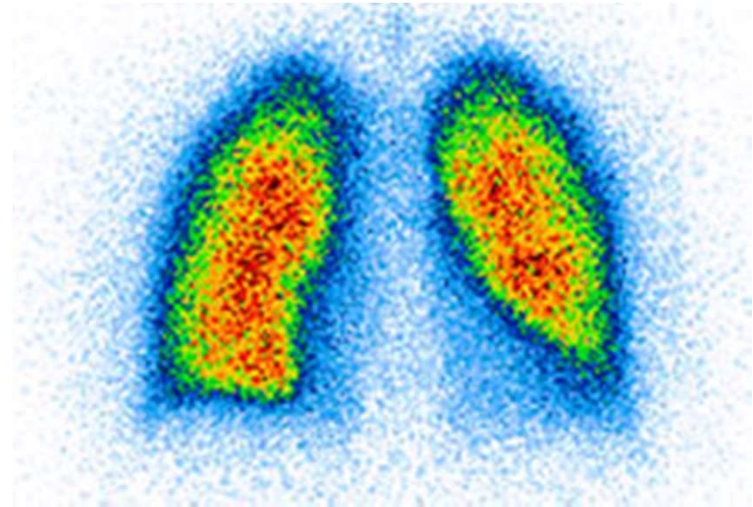

metasztázisok

Tüdő szcintigráfia

Perfúzió (vérkeringés)

Ventilláció (légutak)

kettős izotópjelzés

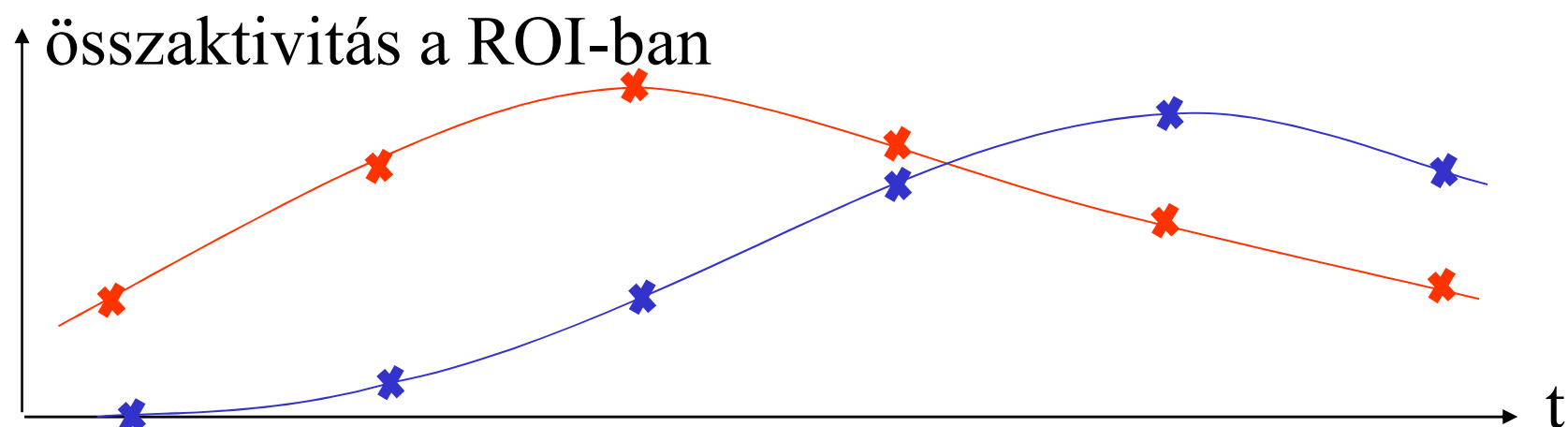
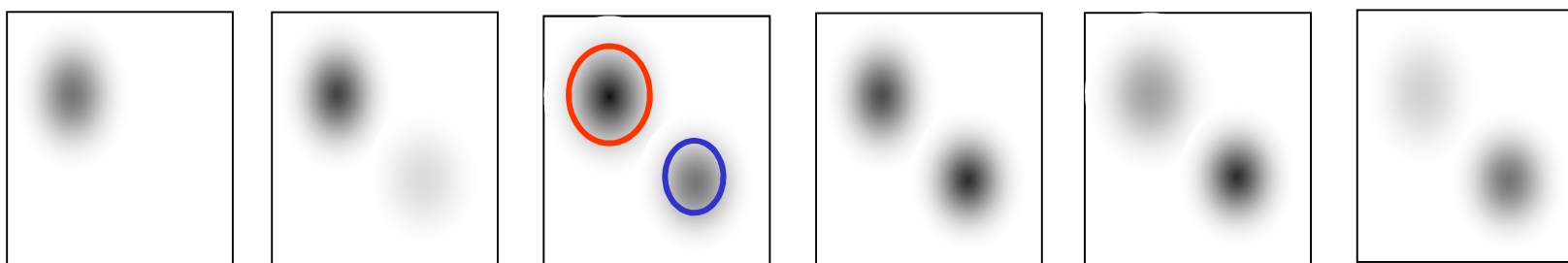
lehetősége

(ld. gyakorlat a 2. szemeszterben)

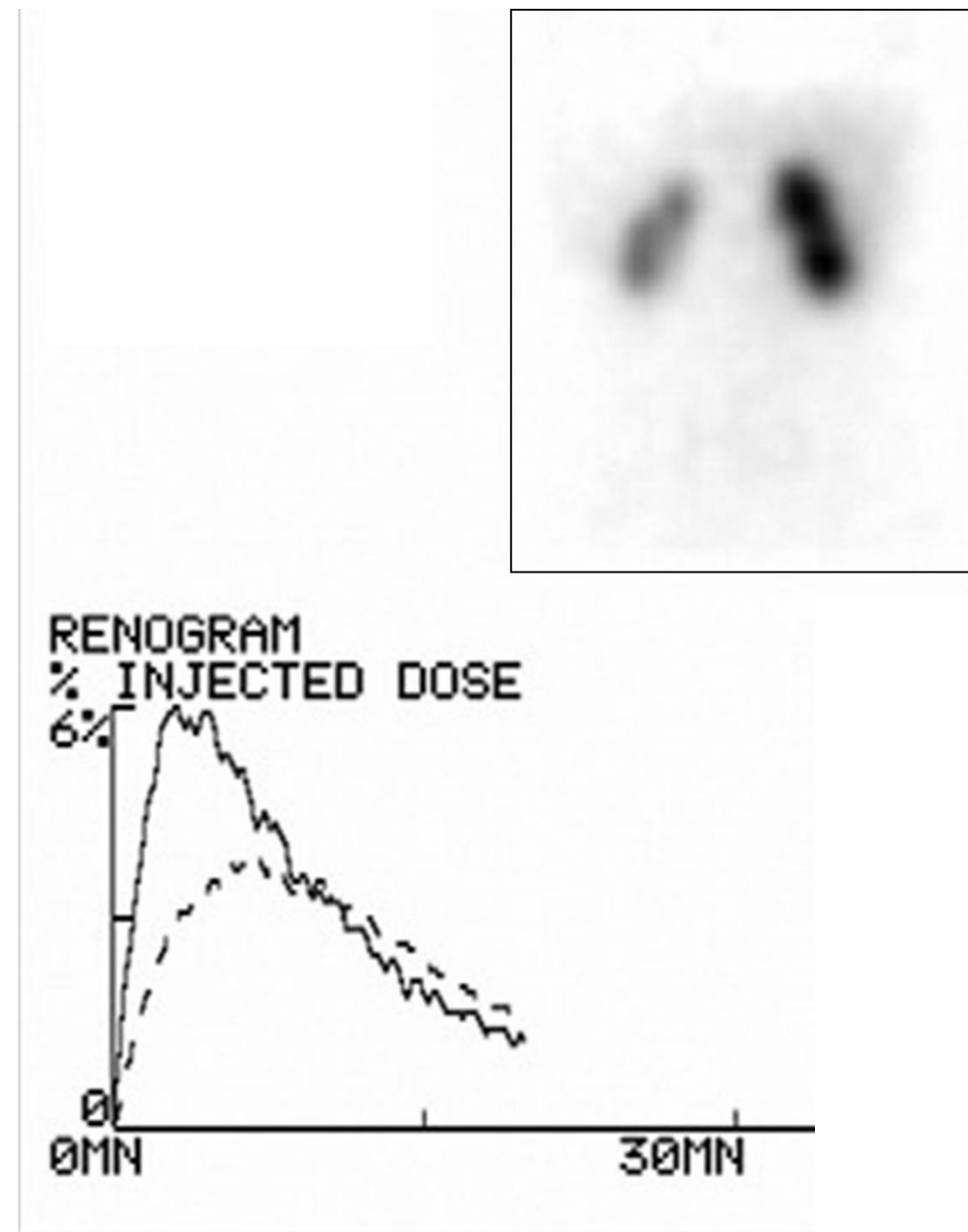
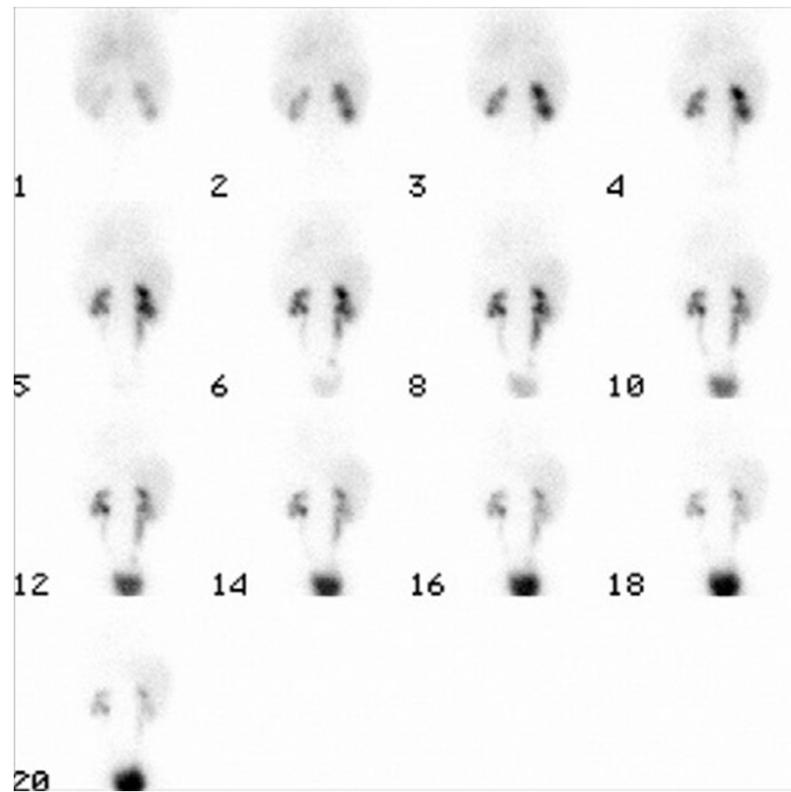
Időbeli és térbeli információ egyidejűleg:

Dinamikus felvétel γ -kamerával

Egymás utáni γ -kamera felvételek:

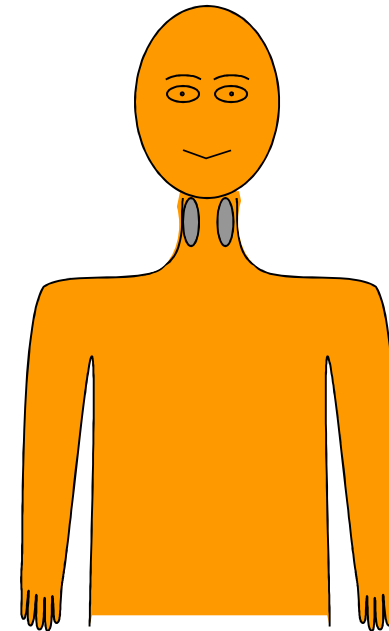
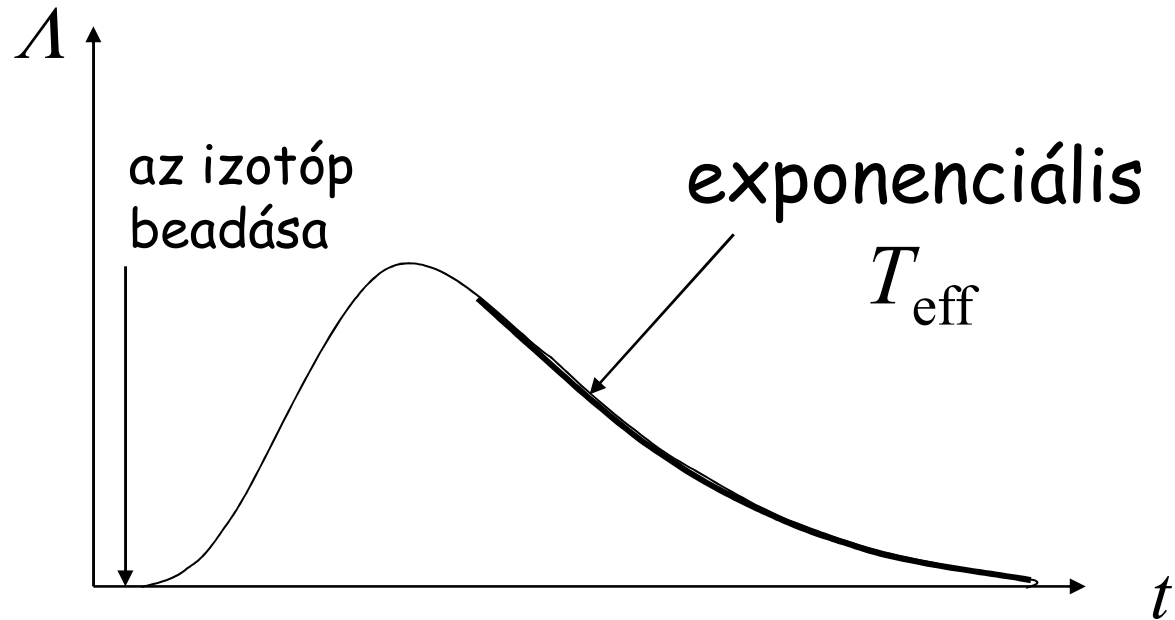

Tipikus izotópfelvételi görbe

pl: pajzsmirigy (jódfelvételi görbe)

~~^{131}I~~ β^- -t is sugároz ezért manapság inkább ^{123}I

Biológiai kiürülés
+ fizikai bomlás

A bomlási
valószínűségek adódnak

össze: $\lambda_{\text{fiz}} + \lambda_{\text{biol}} = \lambda_{\text{eff}}$

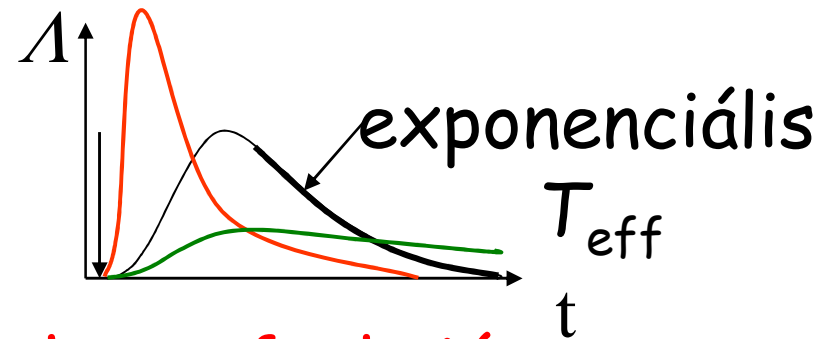
$$\lambda = \frac{\ln 2}{T}$$

$$\frac{1}{T_{\text{eff}}} = \frac{1}{T_{\text{fiz}}} + \frac{1}{T_{\text{biol}}}$$

↑
mérjük

↑
tudjuk

↑
számoljuk
(táblázat)

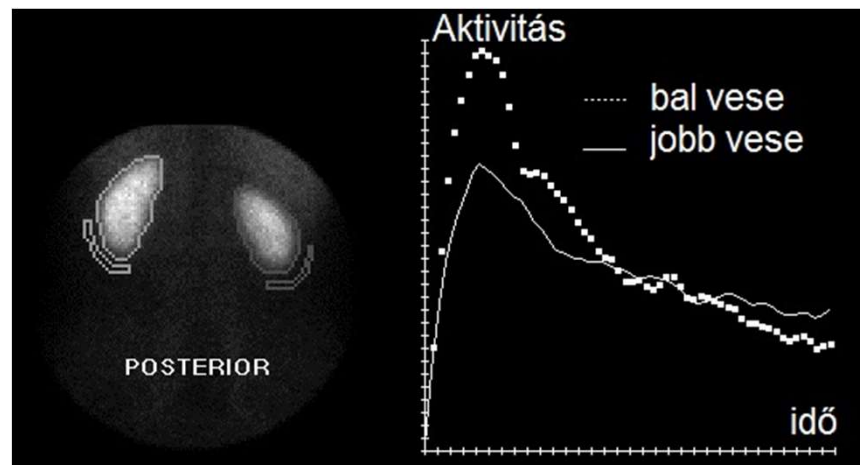
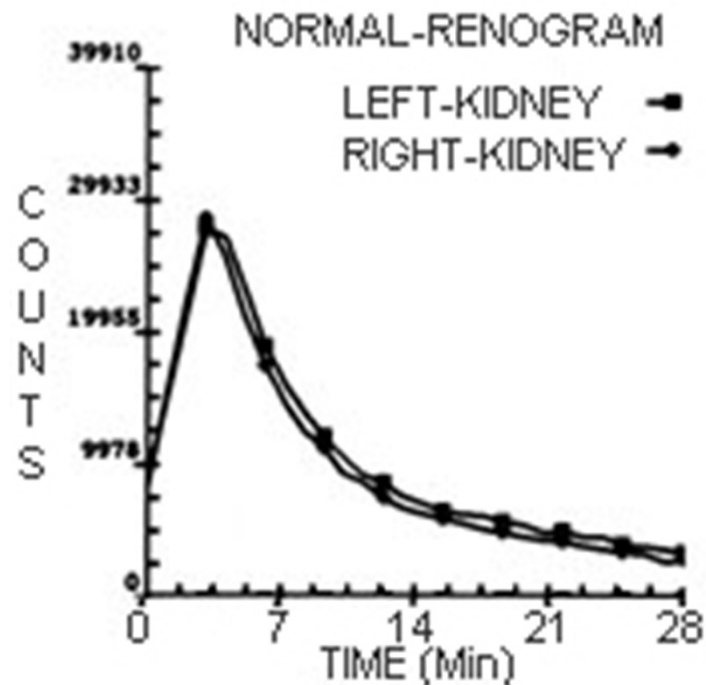

hyperfunkció

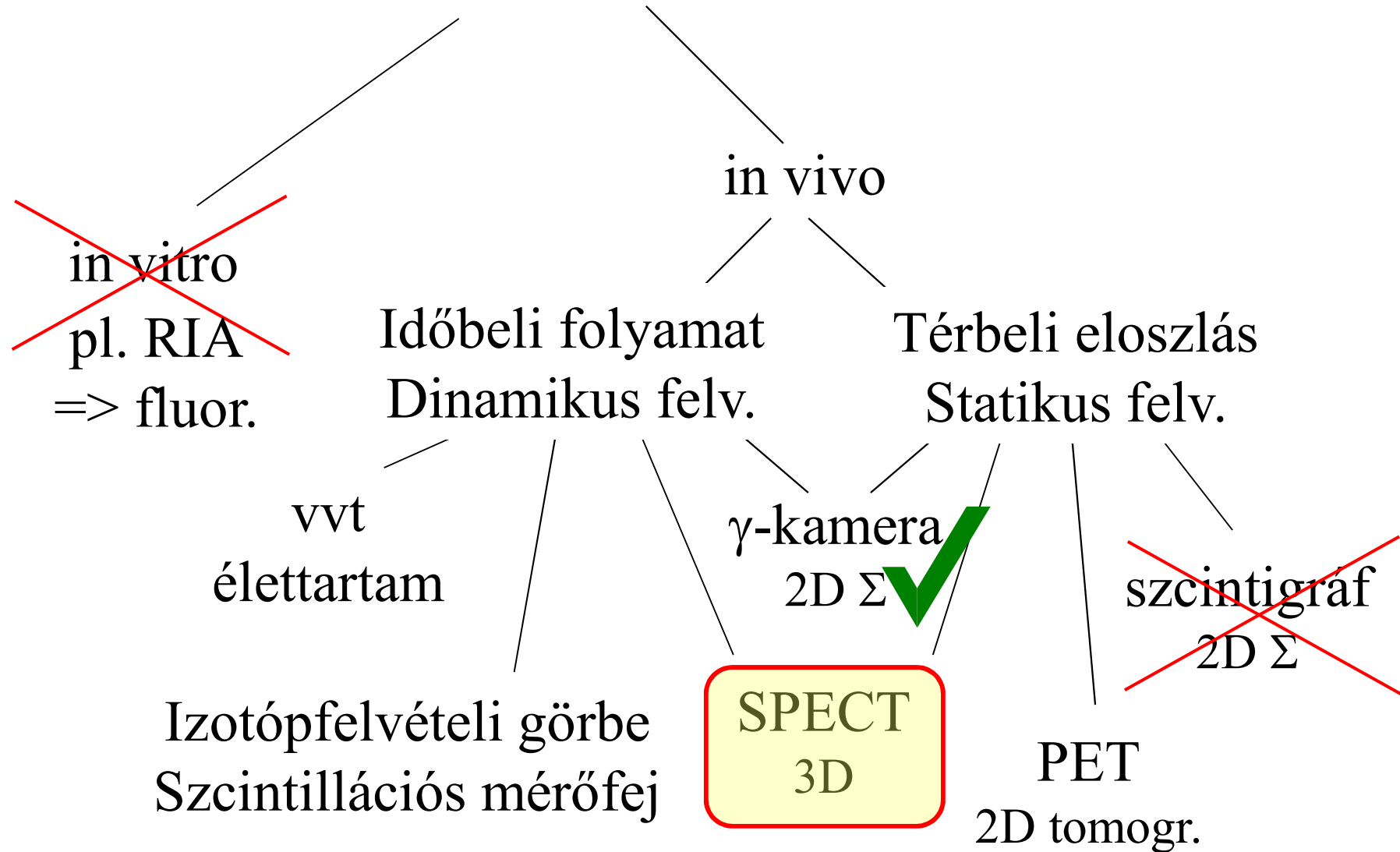
hypofunkció

Ue. vesefunkció vizsgálatára (renográfia)

Példa: Vesefunkció vizsgálat (renogram)

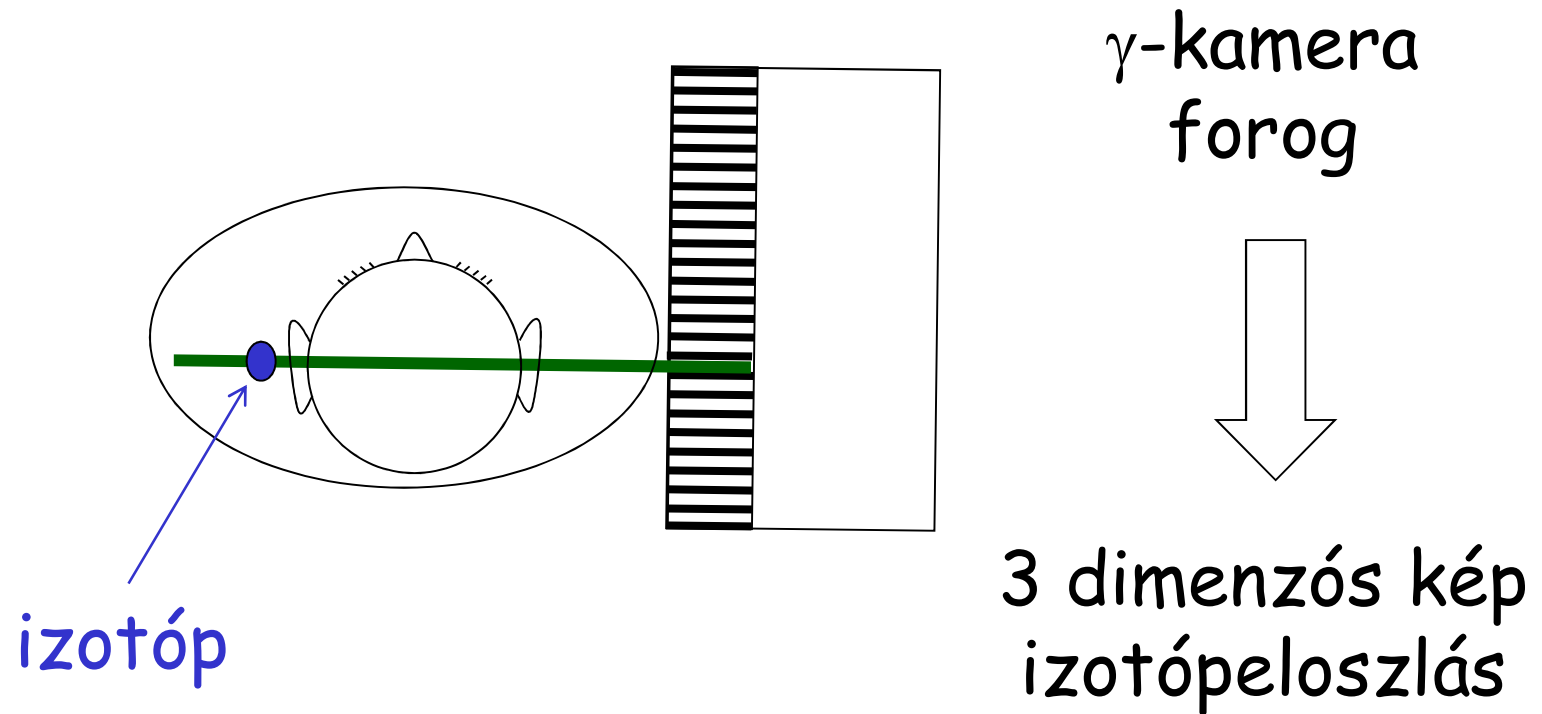

Izotópdiagnosztikai eljárások

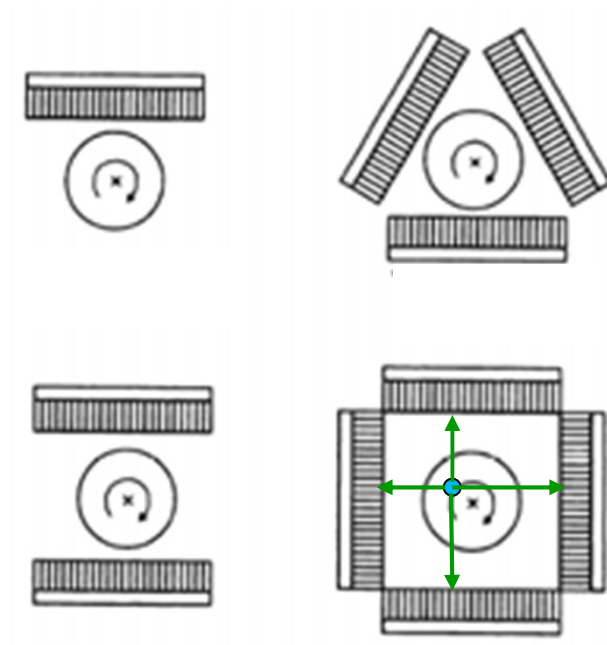
SPECT

(Single Photon Emission Computed Tomography)

SPECT

(Single Photon Emission Computed Tomography)

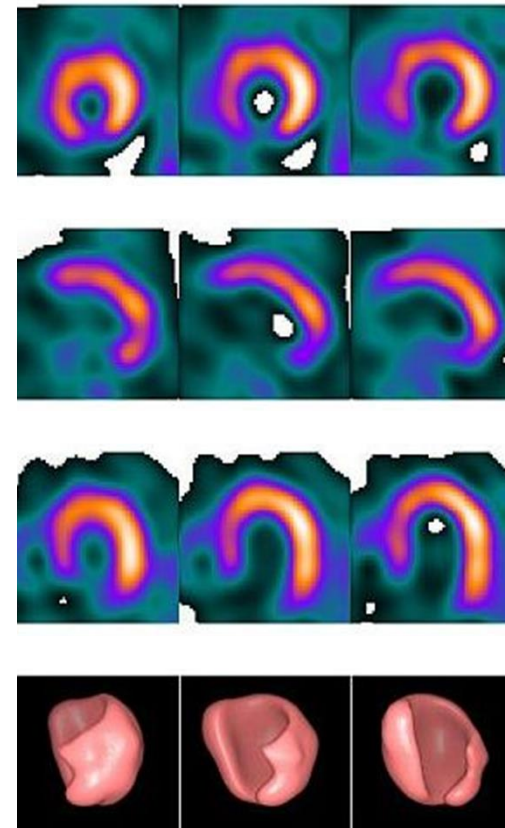
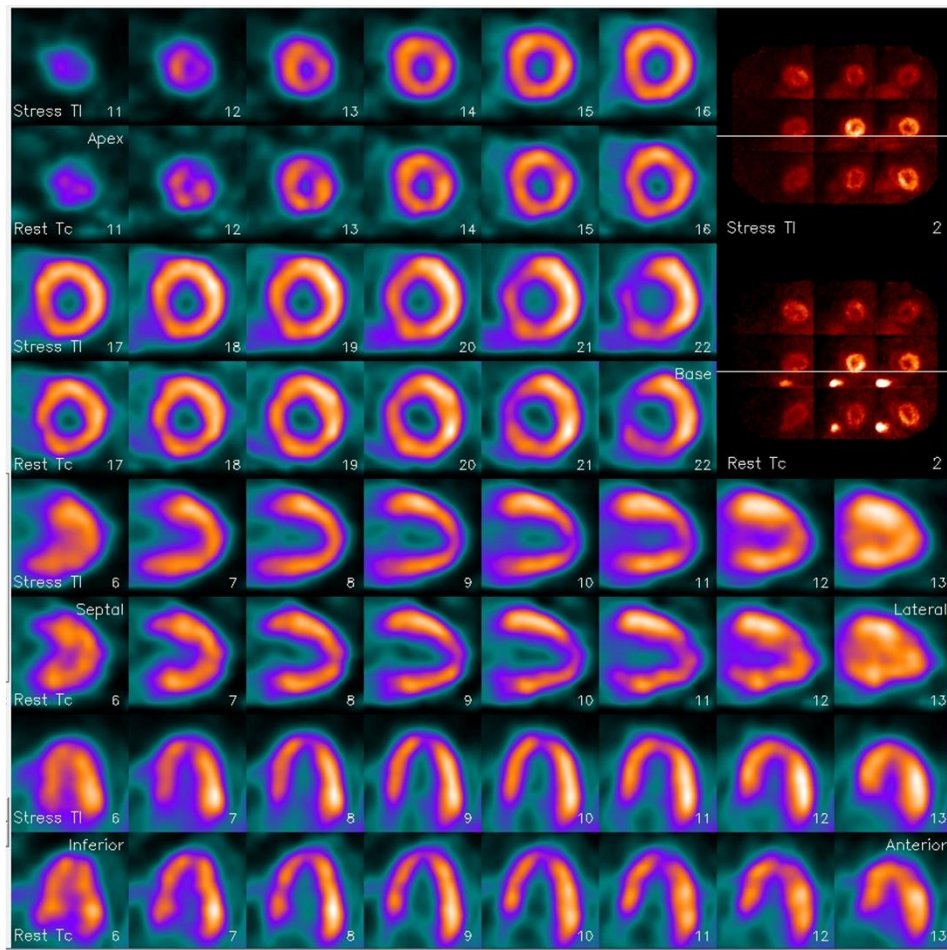
Különböző γ -kamera elrendezések

SPECT

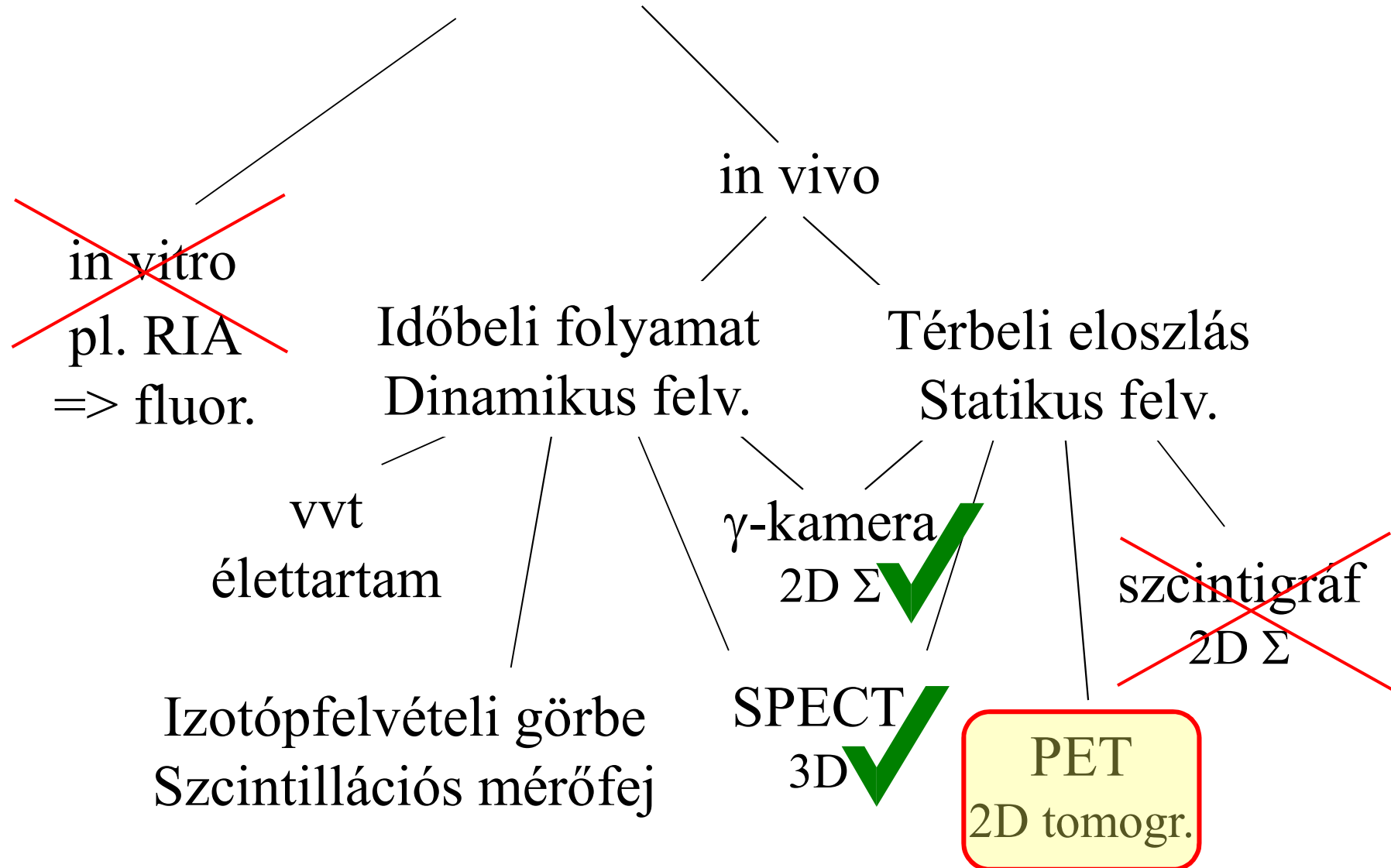

Néhány példa: szív SPECT

Izotópdiagnosztikai eljárások

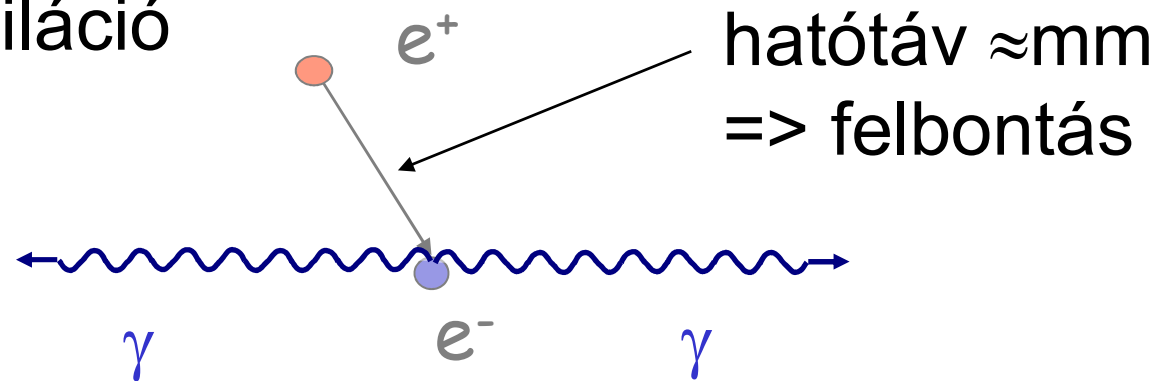
PET (Positron Emission Tomography)

Pozitron bomló izotóp!

Természetben nem fordul elő

Mesterséges előállítás (pl. ciklotron) helyben!

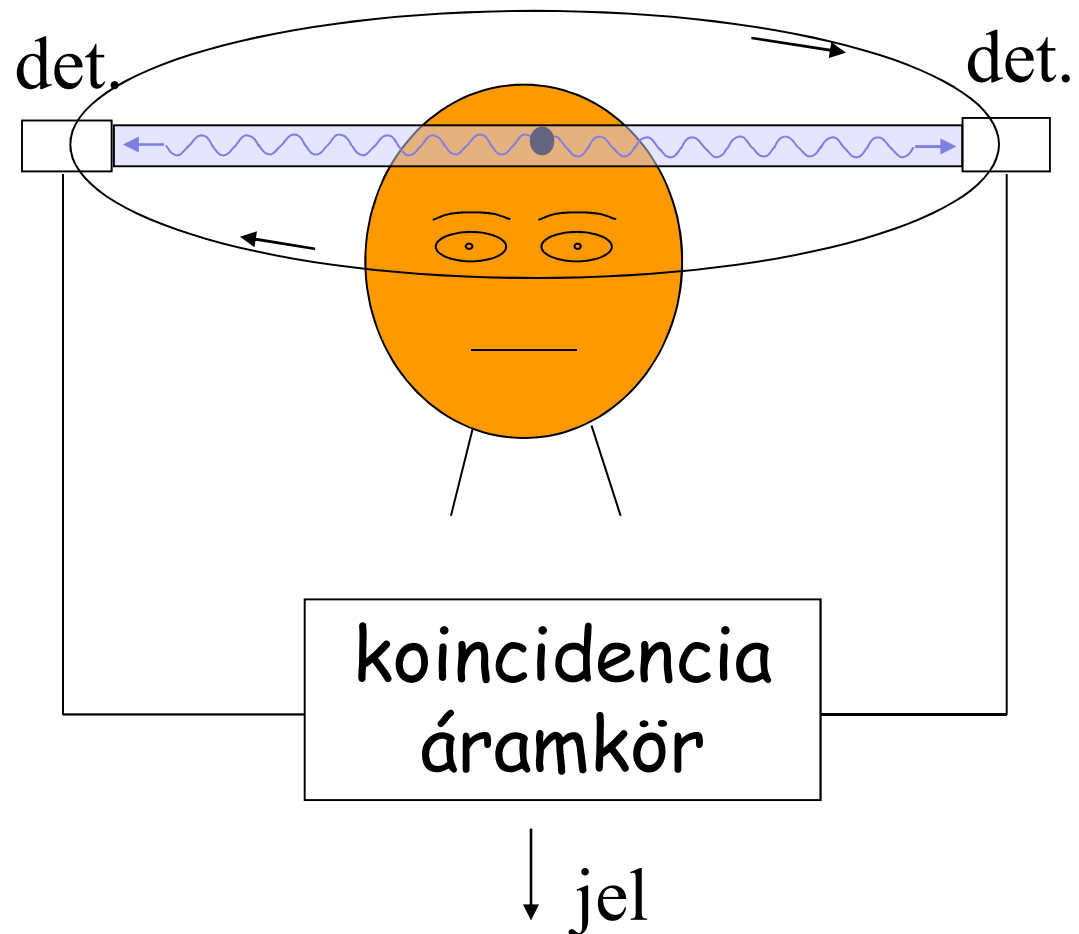
Pozitron annihiláció

izotóp	T (perc)	$E_{\max}$ (MeV)	átl. hatótáv (mm)
^{11}C	20,4	0,96	0,3
^{13}N	9,9	1,19	0,4
^{15}O	2,9	1,72	1,5
^{18}F	110	0,64	0,2
^{68}Ga	68	1,89	1,9
^{82}Rb	1,3	3,35	2,6

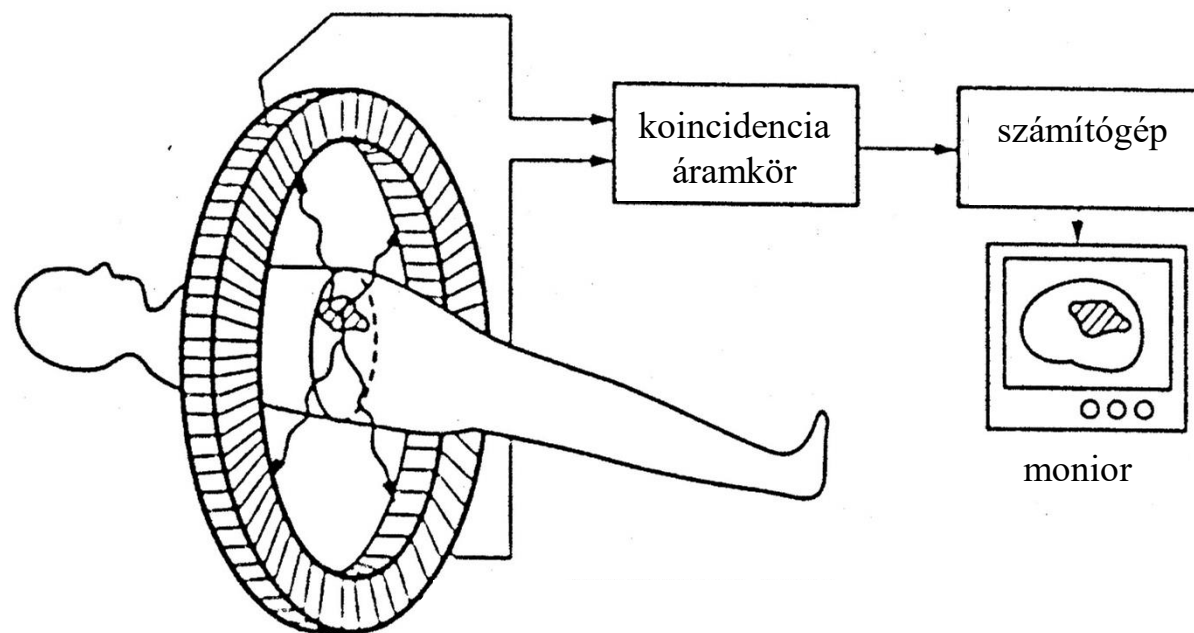
PET (Positron Emission Tomography)

elv:

A PET gyakorlati megvalósítása:

Körkörös detektorgyűrűrendszer

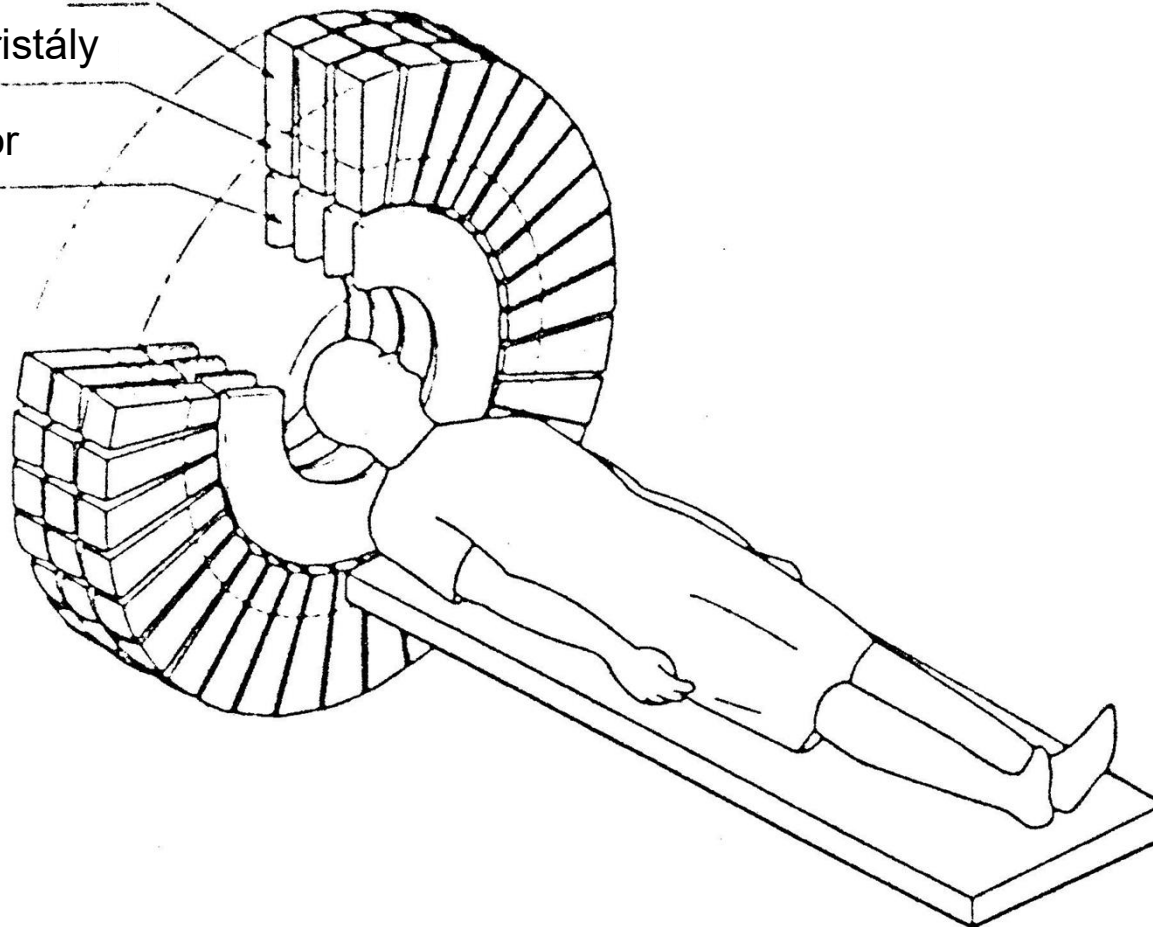

Többszörös detektorgyűrűrendszer => 3D kép

fotoelektronsokszorozó

szcint. kristály

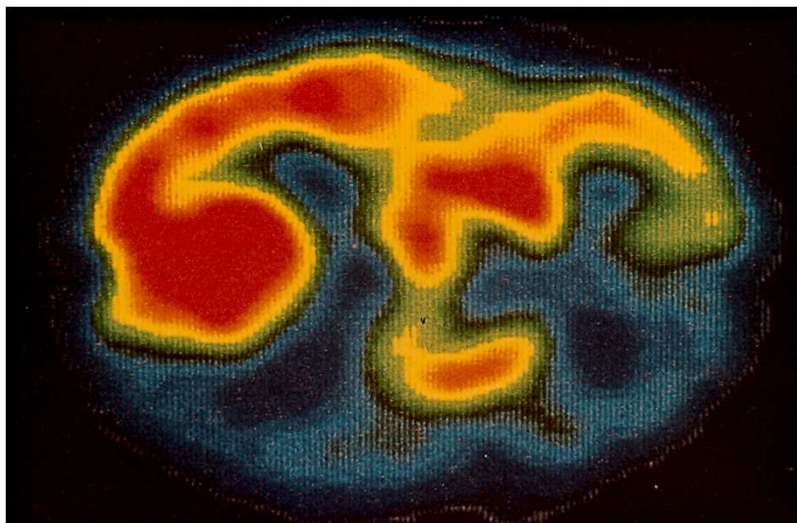
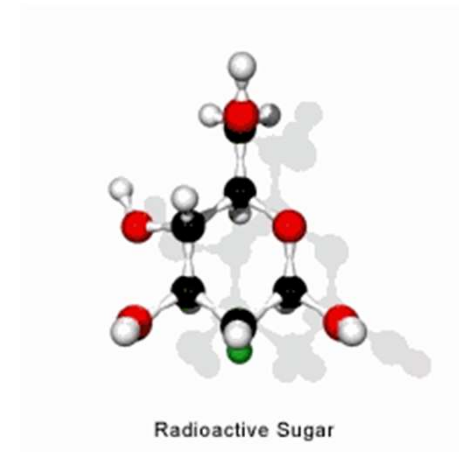
kollimátor

Tipikus vizsgálati szerv az agy
Radiofarmakonok:

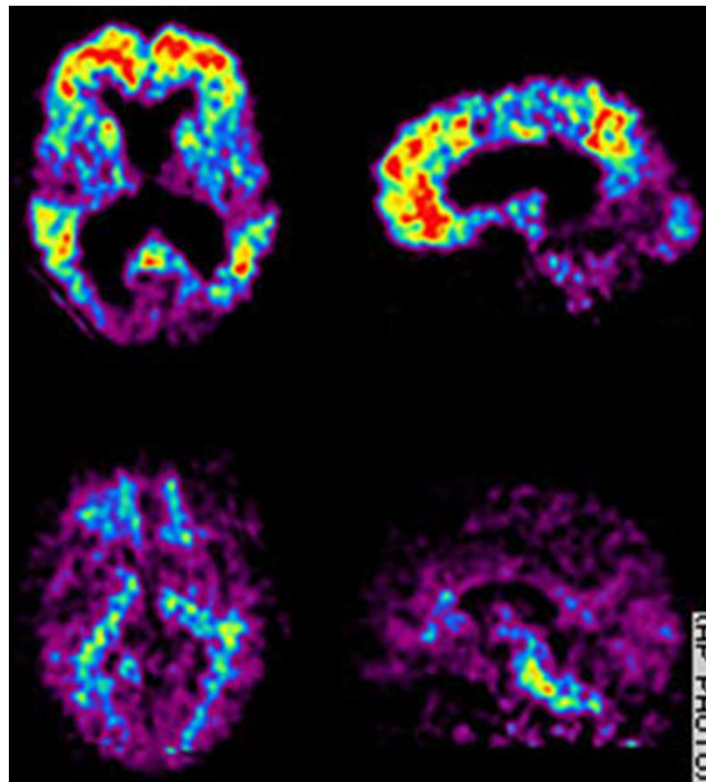
^{11}C ^{18}N ^{15}O ^{18}F

FDG ^{18}F dezoxiglükóz

A vizsgálni kívánt tetszőleges biológiai folyamathoz kifejleszthető radiofarmakon. Pl. Alzheimer plakkok kimutatása korai stádiumban

Izotópok a kutatásban

Kisállat SPECT

Kísérleti állatok
vizsgálatára

(CT-vel kombinált
ld. később)

Multimodális eljárások

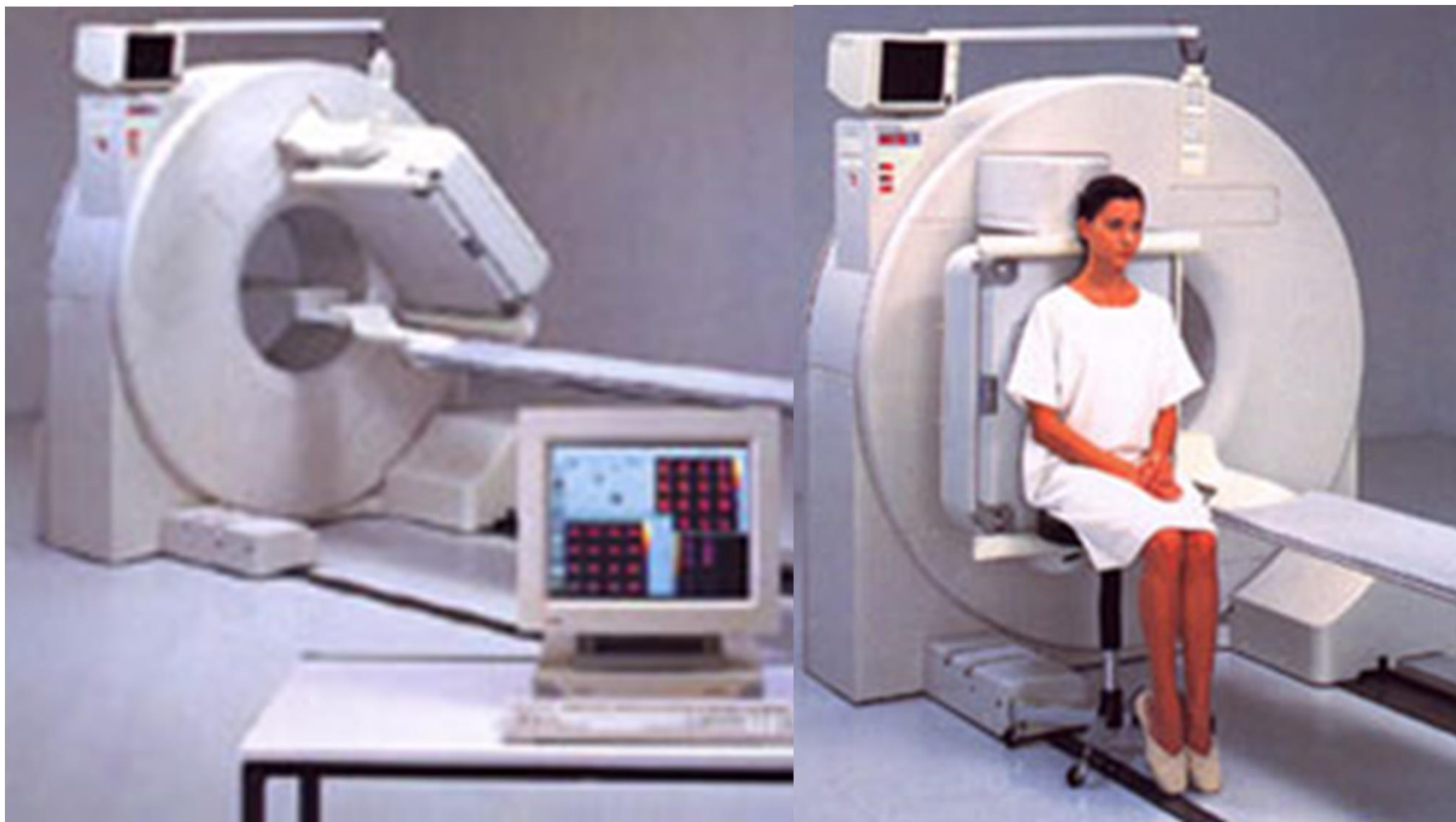
Kettő, vagy több képalkotó eljárás kombinációja

Előnyök egyesítése

P1: CT: jó anatómiai felbontás
                    (de nincs funkcionális információ)

SPECT: funkcionális információ
                    (de limitált felbontás)

PET: funkcionális információ
                    (de limitált felbontás)

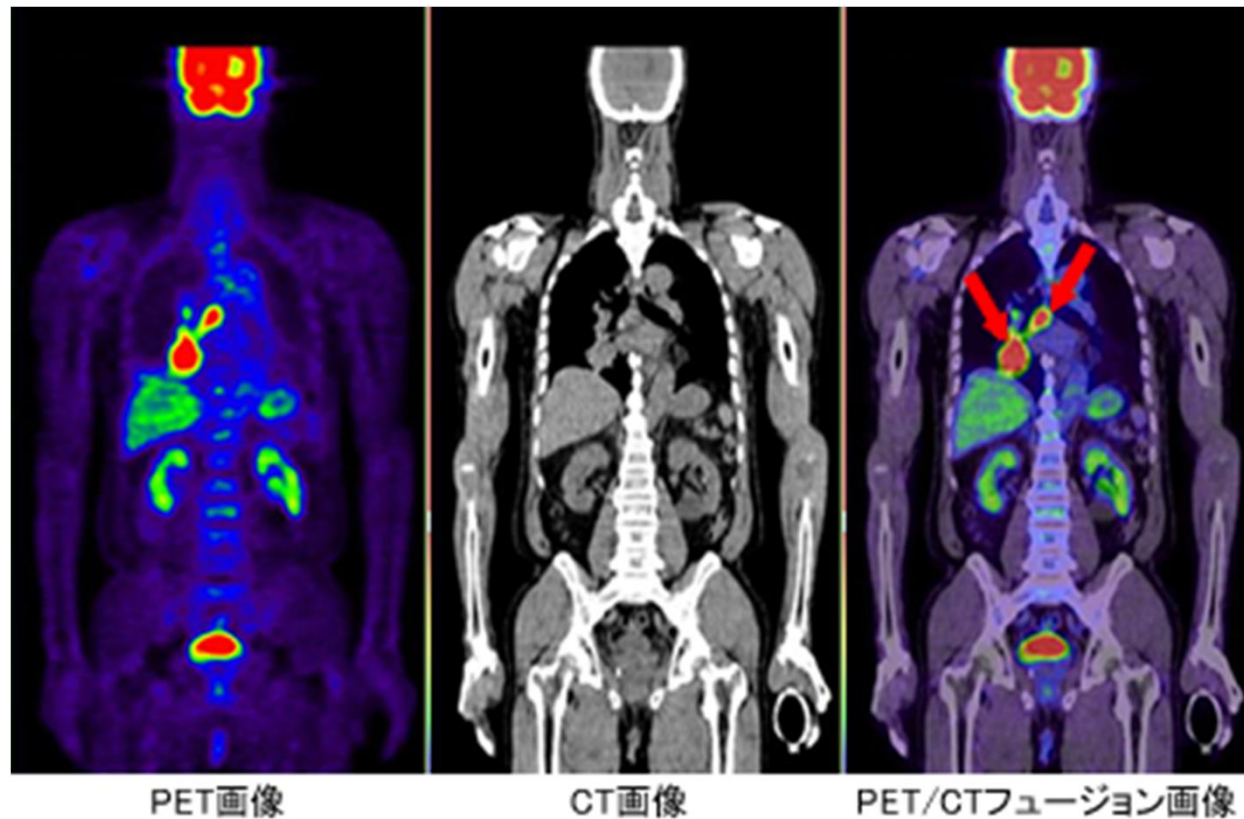

Hibrid berendezés (CT+SPECT)

Multimodális eljárások:

pl.:CT és izotópdiagnosztika kombinálása

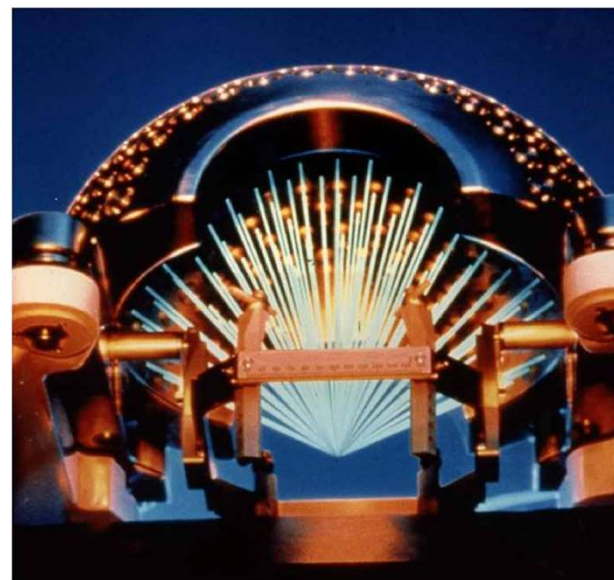
PET-CT

2. A sugárterápia fizikai alapjai

Sugárterápia: Ionizáló sugárzás károsító hatásának felhasználása (elsősorban) daganatos szövetek elpusztítására

Kérdések:

1. Milyen típusú sugárzást használjunk?
2. Mekkora dózist alkalmazzunk?
3. Hogyan állítsuk elő?
4. Hogyan juttassuk el a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

1. Sugárzás fajtája

α , β , e^- , γ , Rtg, p ....

elektron foton

α : Kis áthatoló képességű (szövetben $\approx \mu\text{m}$)

Csak a tumoros sejtekbe közvetlenül bejuttatott izotóp esetén hatásos

β^- , gyorsított e^- : mindkettő elektron, de:

↑ folytonos energiaszórású
 E_{max} az izotóptól függ

↑ Azonos energiájú elektr.
Energia változtatható

β^-

gyorsított e^-

tipikus energia

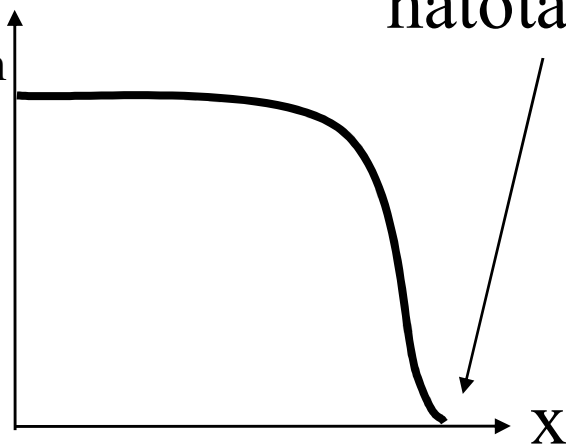
néhány MeV
túl kicsi

10-20 MeV

Elektron sugárzás előállítása: lineáris gyorsító,
(betatron)

elnyelődés:

N_{elektron}

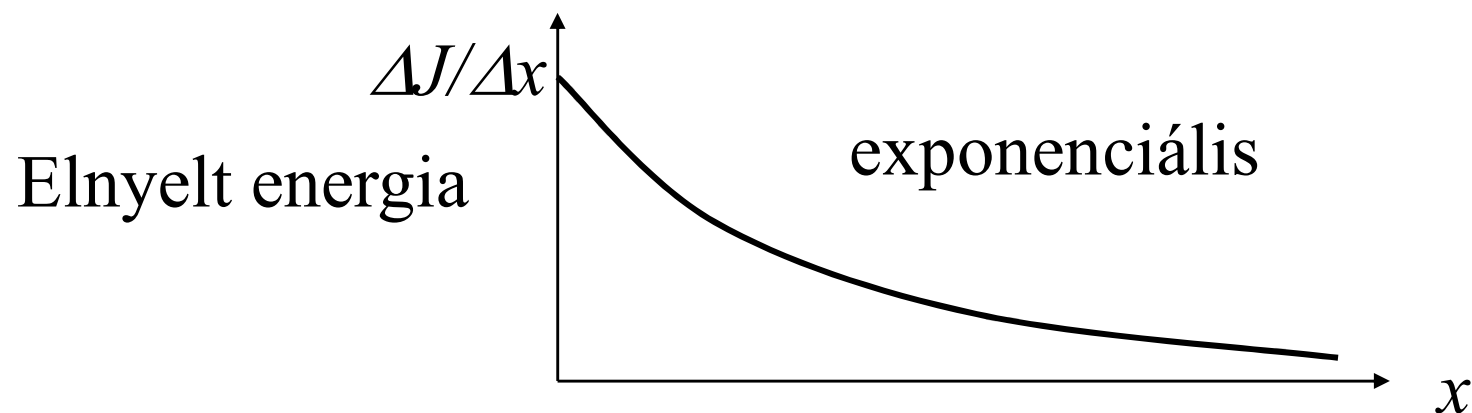
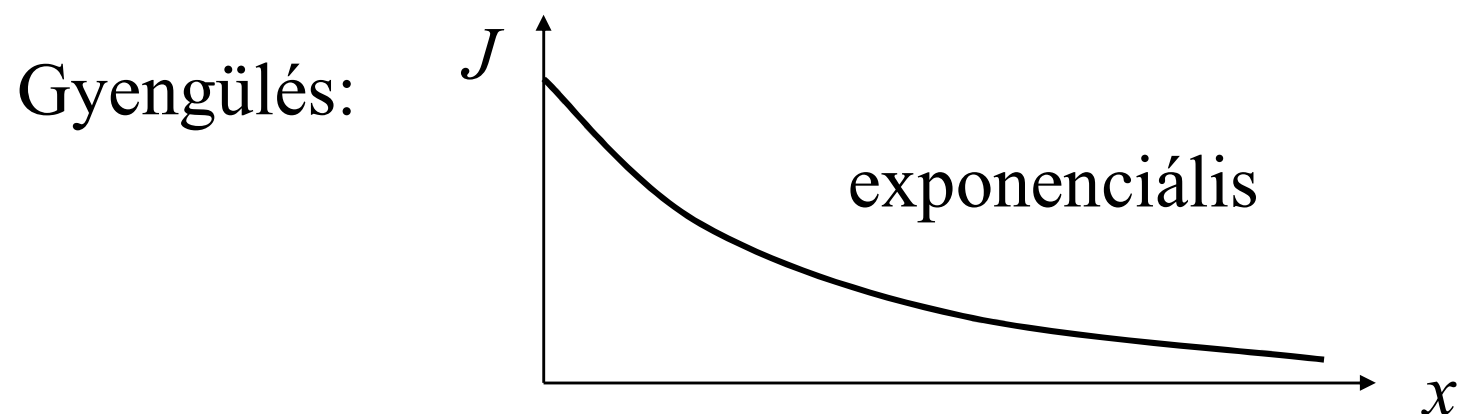

hatótáv! $\approx 1\text{cm}/3\text{MeV}$

gyakorlatban: 6-21 MeV $\Rightarrow$ 2-7 cm felületközei tumorok

γ -sugárzás és Rtg sug.

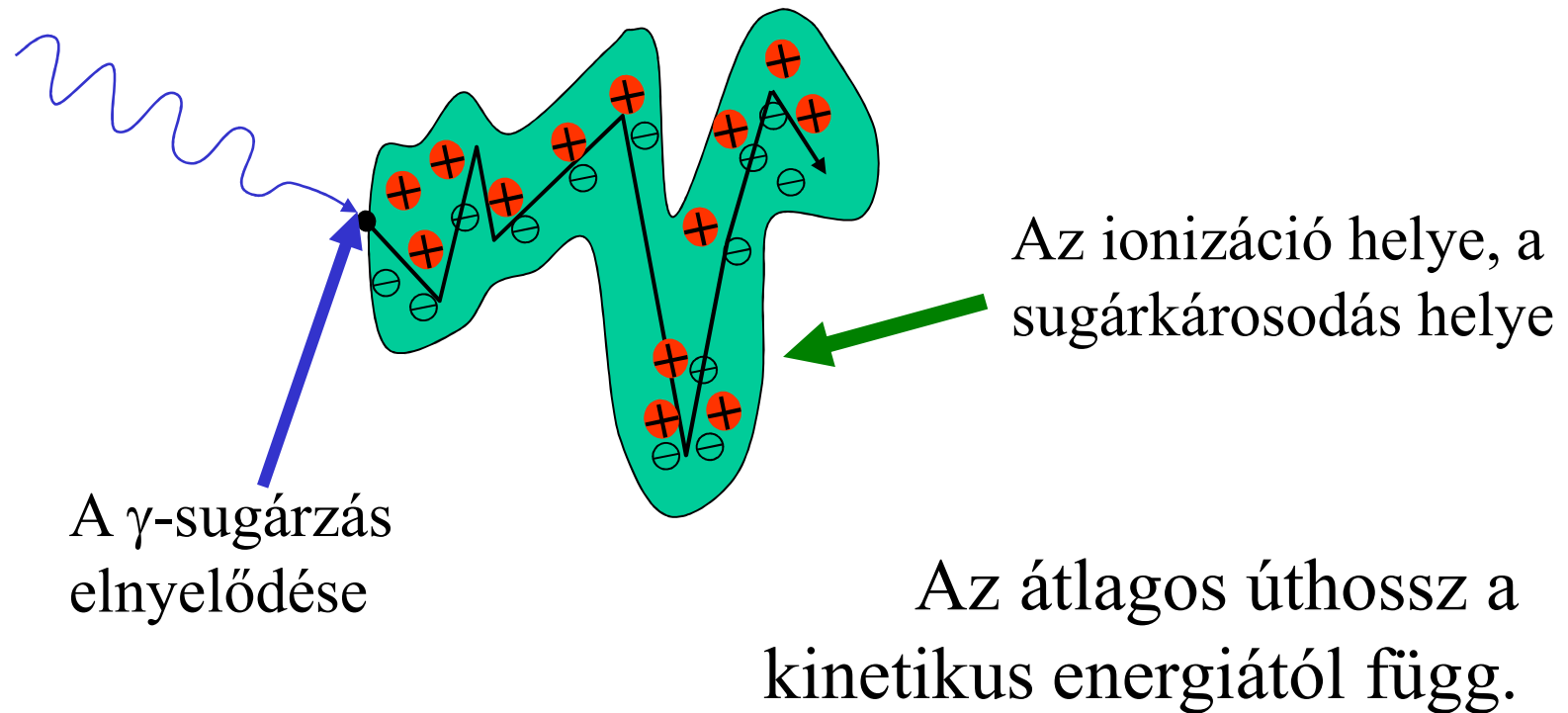
előállításuk és spektrumuk különböző!

De: γ -foton elnyelődésének helye $\neq$ sugárkárosodás helye

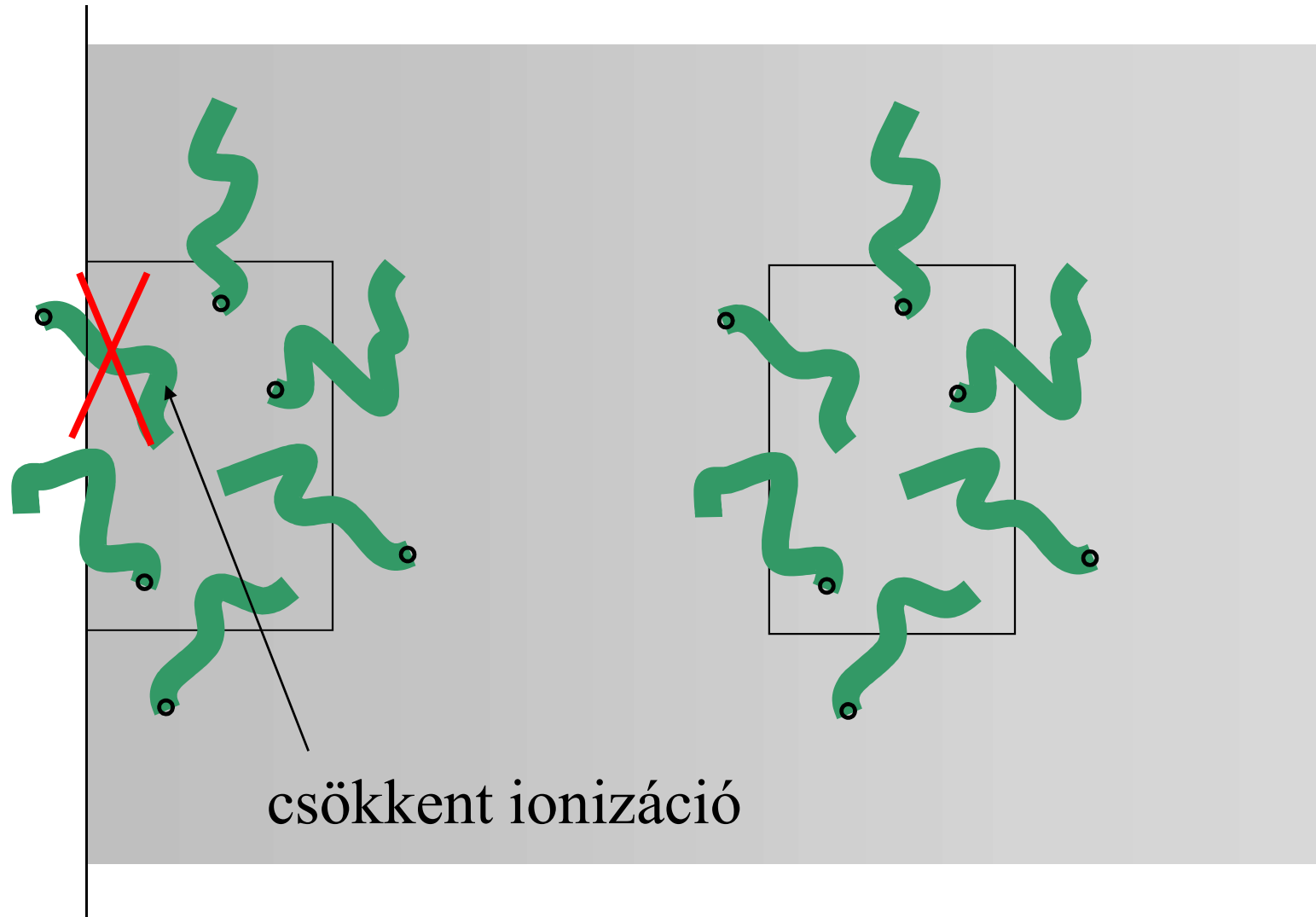
Sugárkárosodás: ionizáció révén nemkívánatos ionok keletkeznek, amelyek károsító biokémiai folyamatokat indítanak be.

=> Sugárkárosodás helye = ionizáció helye

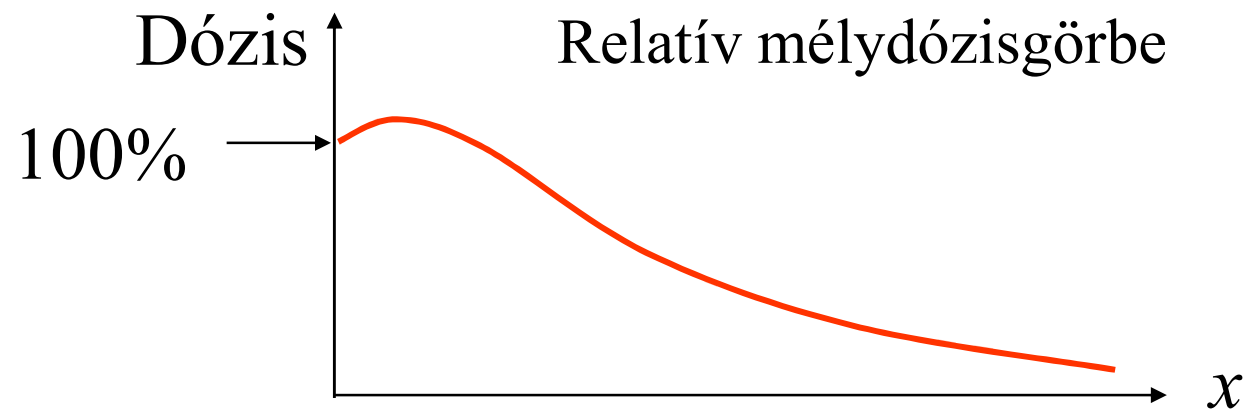
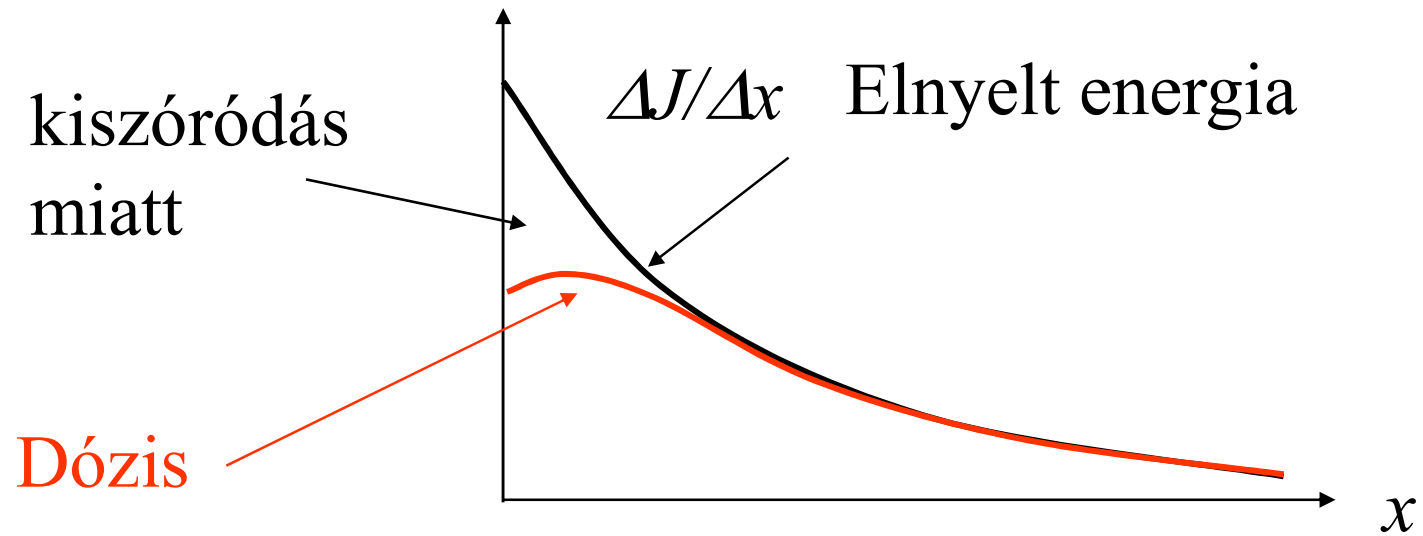

testfelszín

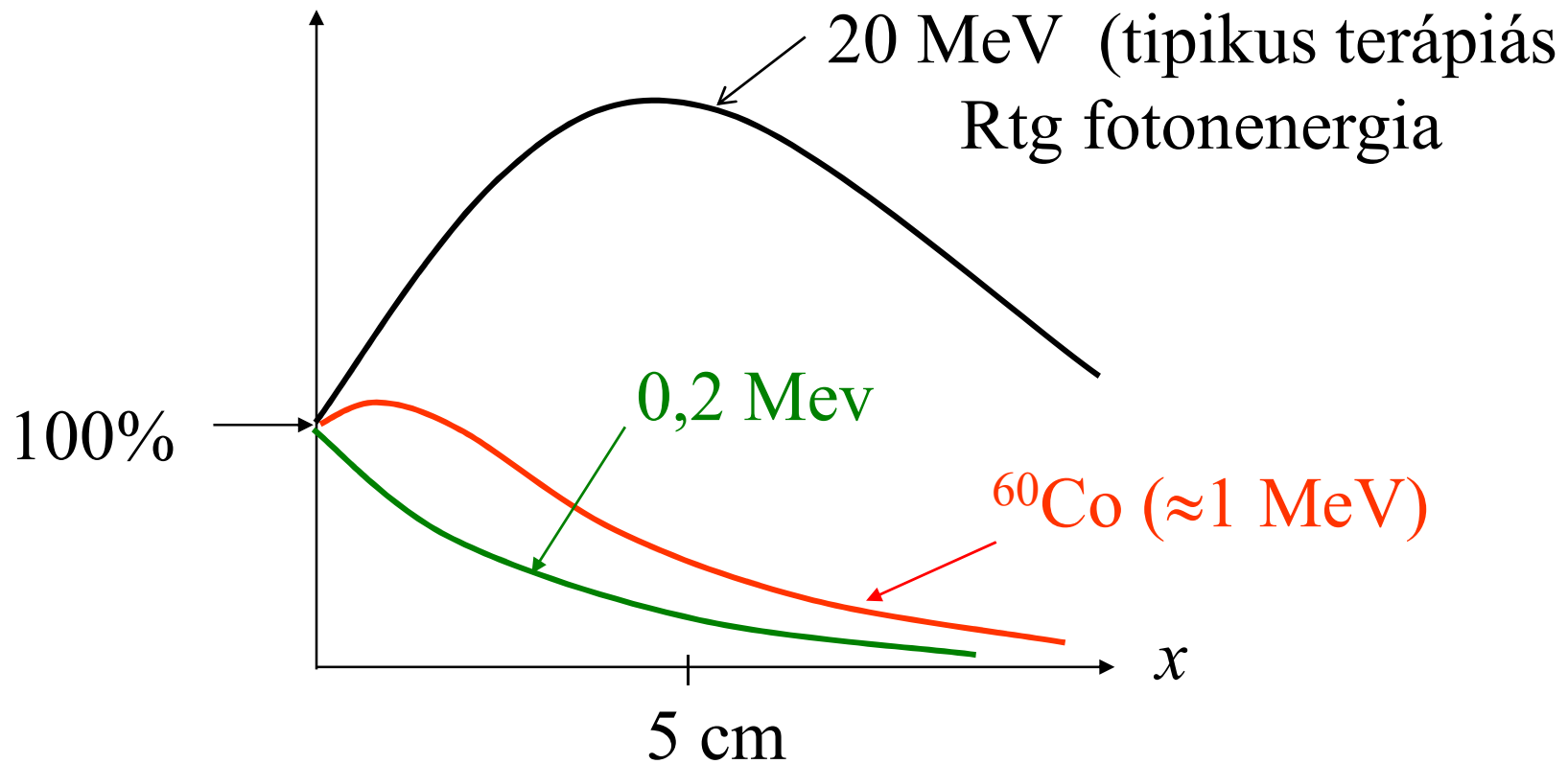
szövetek

Relatív mélydózis

relatív mélydózis

bőrvédelem

Nagy energiájú Rtg sugárzás

Előállítás:

Felgyorsított elektronok ütköztetése anóddal.

Ua. mint a Rtg-cső, de az elektronokat több lépésben, speciális eszközzel gyorsítja (lineáris gyorsító v. ~~betatron~~)

Kikapcsolható!

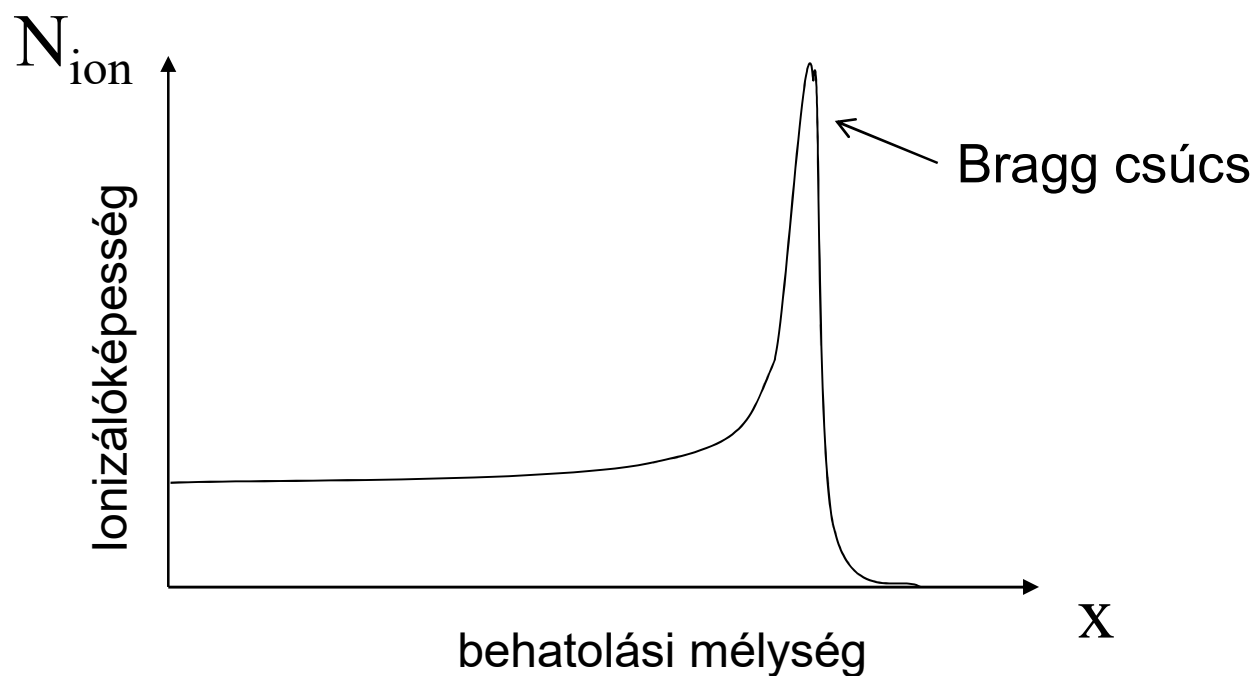
γ forrás: pl. ^{60}Co $E_\gamma \approx \text{MeV}$,

használt aktivitás: TBq

Proton, nagyenergiájú ionok

Ideális lenne, de nagyon drága!
Óriási gyorsító kell!

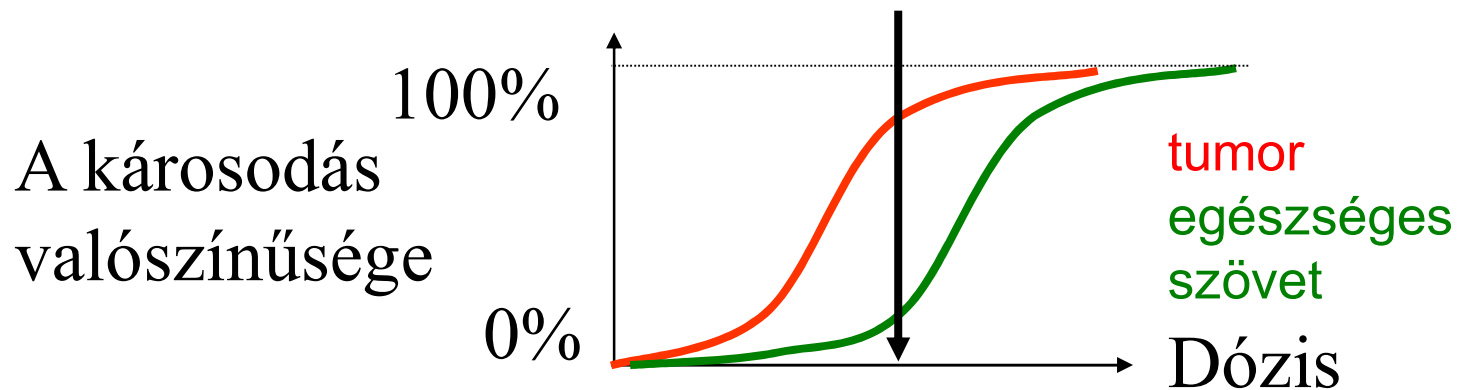

2. Mekkora dózist alkalmazzunk?

Dózis: kb 10x egésztest halálos dózis, de lokalizáltan!

$$E = \sum_{\text{szövetek}} w_{\text{szövet}} H_{\text{szövet}} \quad \text{osztódó szövetek sugárérzékenyek!}$$

Frakcionáltan (20-30 napra elosztva)

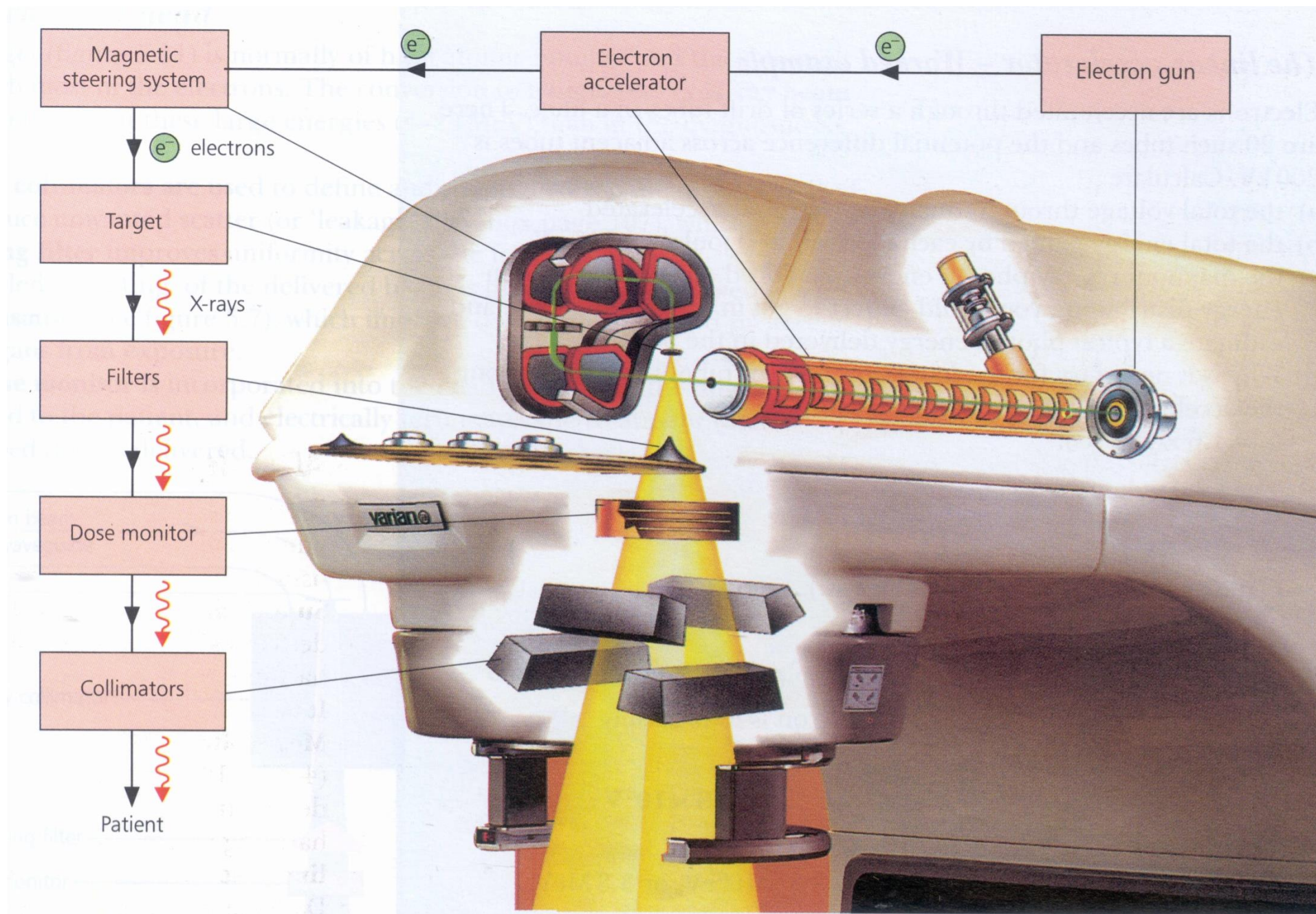

3. A használt sugárzások előállítása

e^- : gyorsító

Rtg: gyorsított elektron ütköztetése

Lineáris gyorsító

4. Hogyan juttassuk el a sugárzást a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

Teleterápia

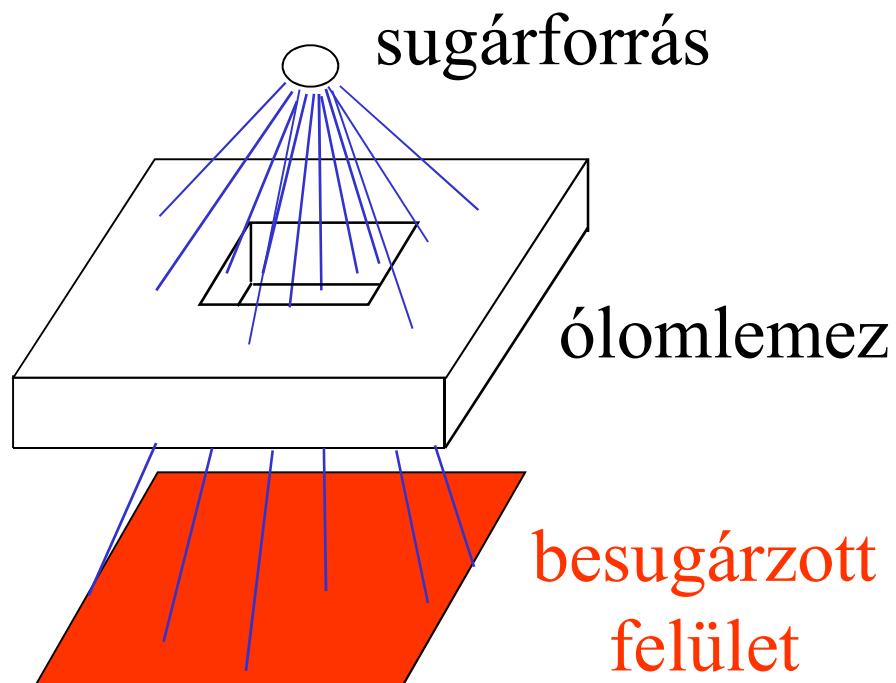
Brachyterápia

Fontos:

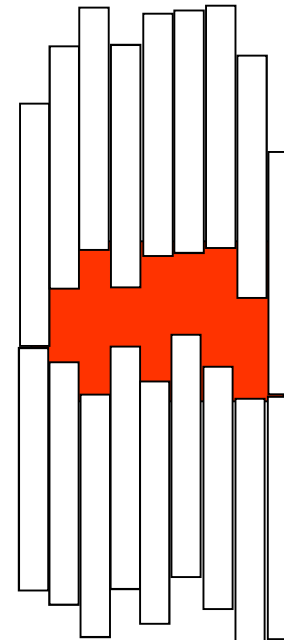
Képalkotó módszereken alapuló besugárzástervezés
(klinikai sugárfizikus végzi)

Teleterápia

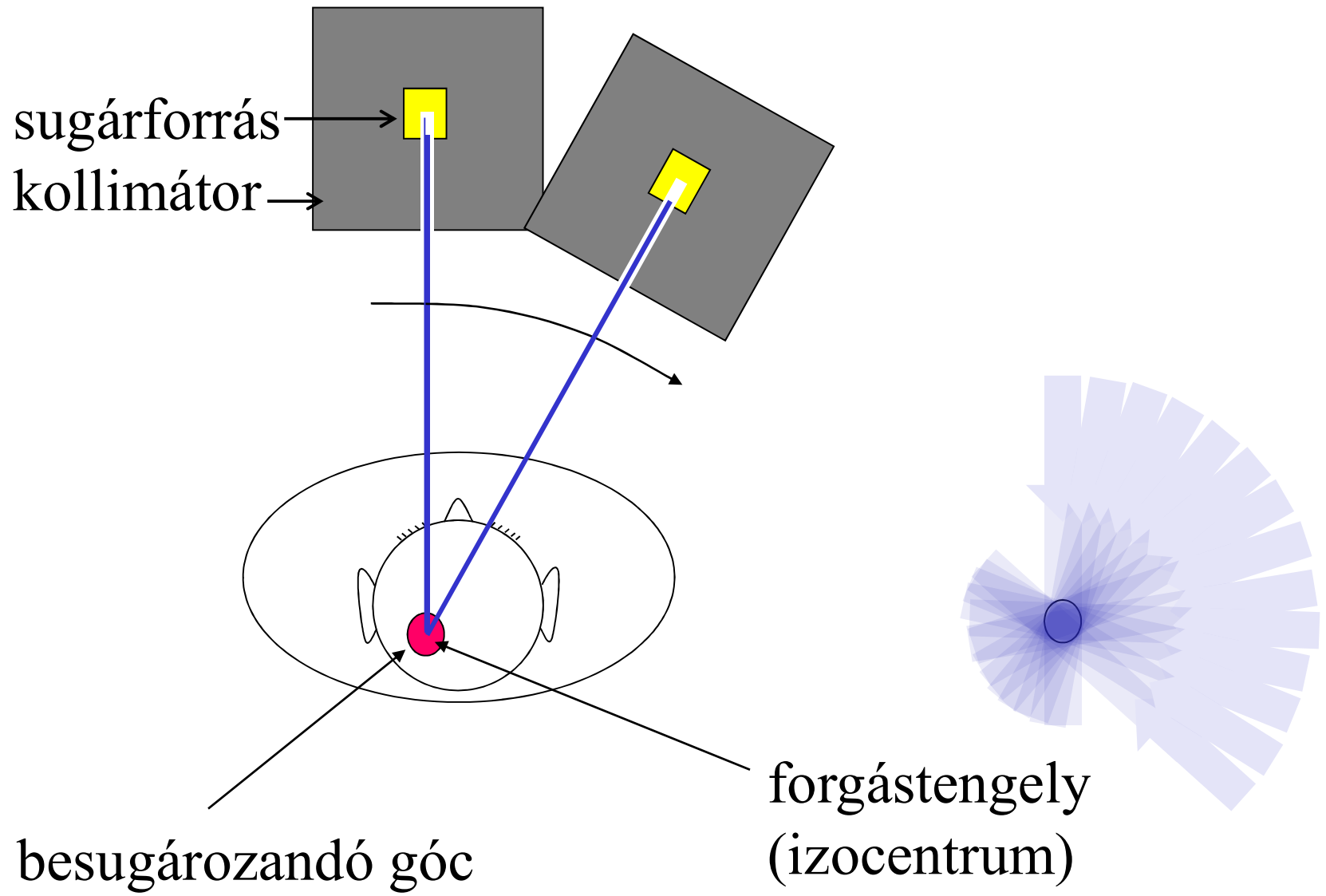
Kollimált sugárnyaláb

lemezes kollimátor

A lemezek mozoghatnak
is: IMRT (intenziás modulált...)

Számítógépes besugárzástervezés CT vagy MRI kép alapján

CT kép

MRI kép

Orvos: berajzolja a besugárzandó területet, meghatározza a terápiás dózist.

Klinikai sugárfizikus: meghatározza a besugárzás geometriai és időbeli paramétereit, és a sugárzás intenzitását.

Fontos a képalkotó eljárások és a sugárterápia
integrált alkalmazása

sztereotaxiás keret

CT és lineáris gyorsító

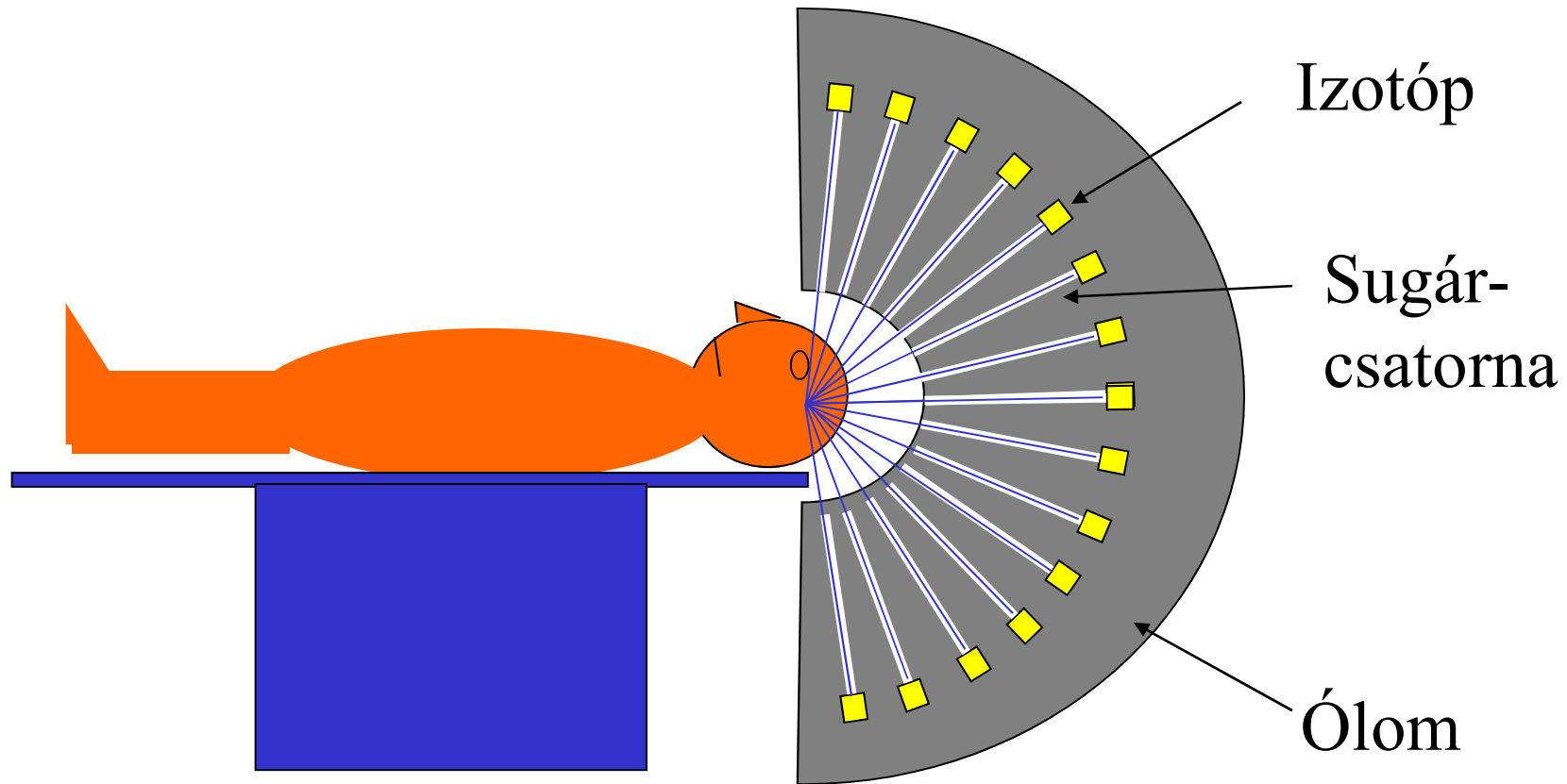
γ -kés

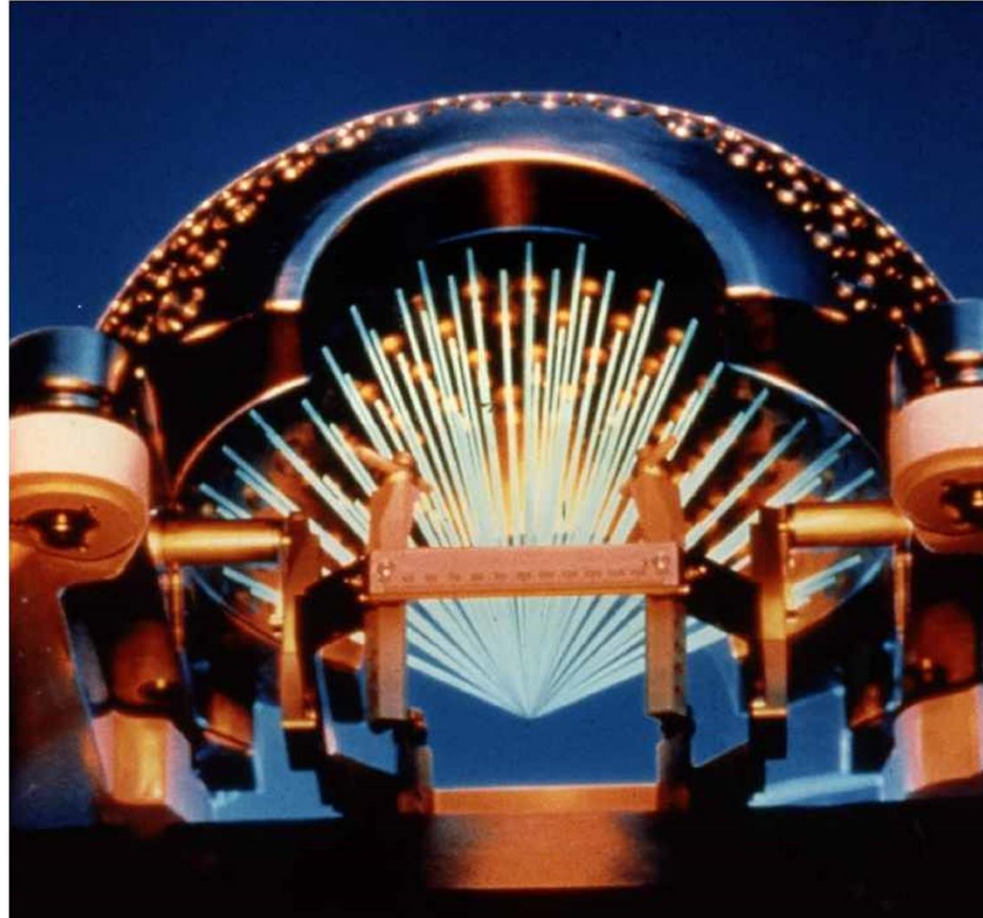
összesen kb. 200 db izotóp
összaktivitás ~ 100 TBq

csak a beteg mozog (ágyastul, kerettestül)
mm pontosságú célzás valósítható meg.

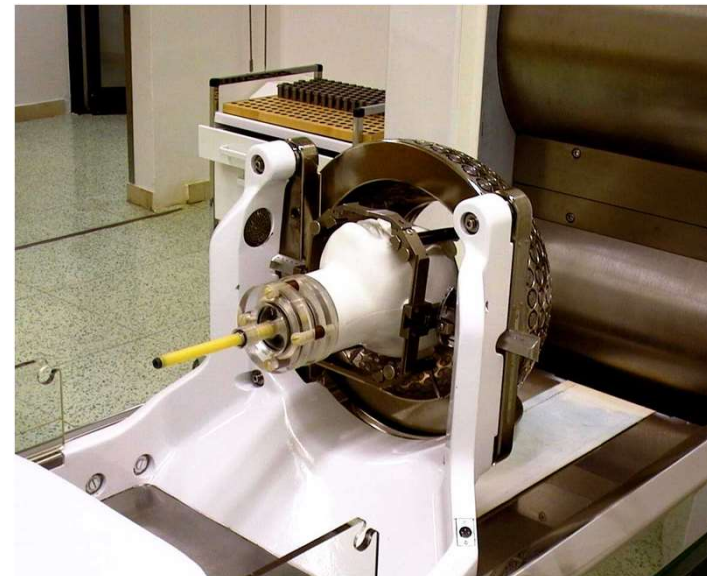
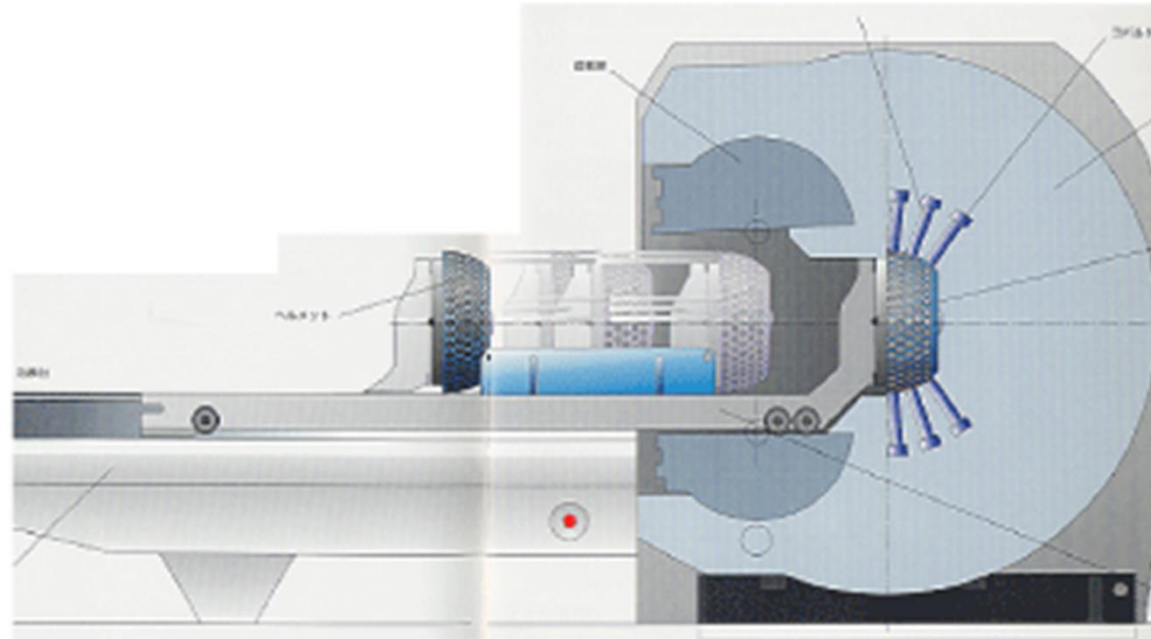
agysebészeti célra különösen alkalmas.

Egy sugárforrás körbefordulása helyett: sok sugárforrás amelyek különböző irányokból ugyanarra a pontra irányított sugárnyalábot bocsátanak ki: **Gamma-kés (Gamma Knife)**

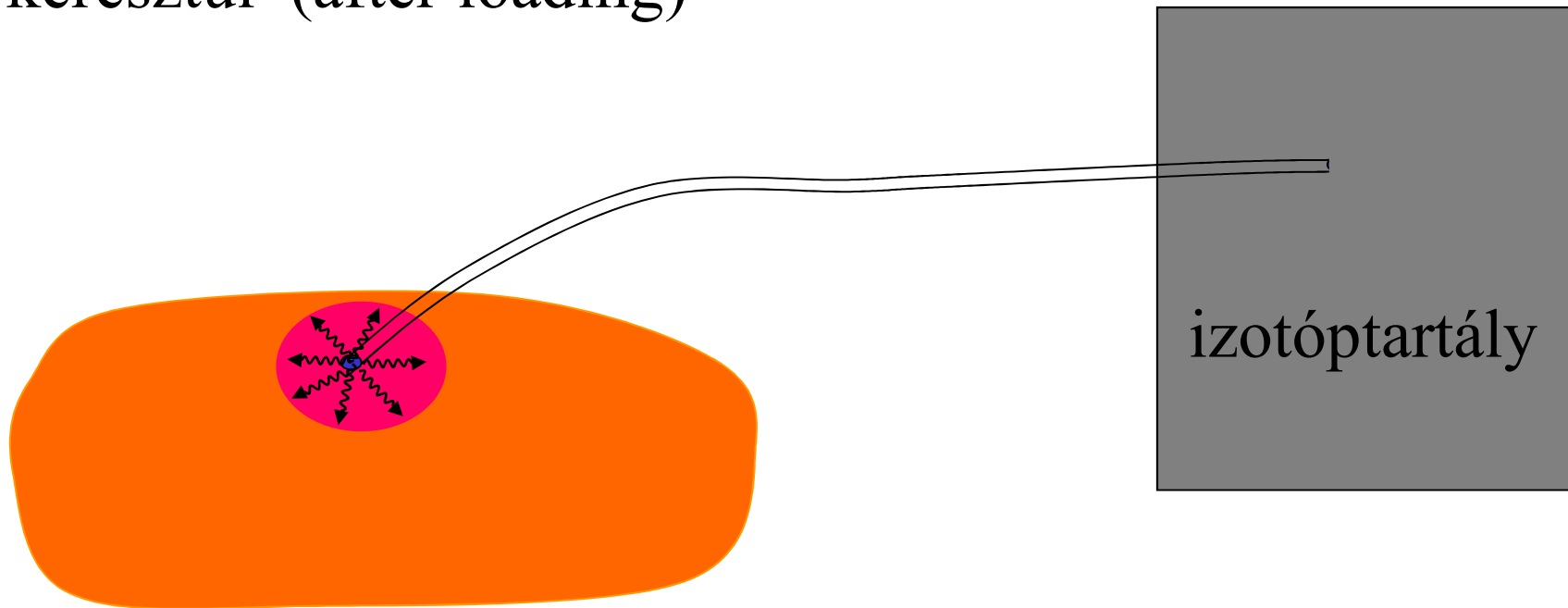

Brachiterápia

$$D = \frac{K_r \Lambda t}{r^2}$$

Az izotópot a test belsejébe juttatjuk.

Általában egy előre beépített applikátoron keresztül (after loading)

Brachytherapia izotópimplantátumokkal

- Prosztata
- ^{125}I
 $T_{1/2}=60$ nap
foton-
energia=35 keV

Vége!

